Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Erik Guldager

Mellem herskab og bonde

En godsforpagter på Boller i det 18' århundrede

GULDAGERS FORLAG

Mellem herskab og bonde

En godsforpagter på Boller i det 18' århundrede

48-

Erik Guldager

Mellem herskab og bonde

GULDAGERS FORLAG

Mellem Herskab og bonde
er sat med TimesNewRoman
og trykt ved CON-TRYK
Foto & lay-out: Steen Jørgensen
© Copyright 1994 Guldagers Forlag
ISBN. 87-983439-1-2

SALG & EKSPEDITION:
CON-TRYK
Tørskindvej 29
7183 Randbøl
Tlf.: 75 88 37 28
Fax.: 75 88 39 28

Af samme forfatter er tidligere udsendt:
Mølledrift og menneskeliv. 1991

Indholdsfortegnelse

Prolog 7
Wielandts familiære baggrund. Hans ægteskab med Helene Maria Elisabeth Møller. Deres børn.

I 11
Boller
Beskrivelse af bygningerne på Boller, kort, m.m.

II 19
Landbolovene
Kort omtale af landbolovene, specielt om hoveriet.
Omtale af lovgivningen, bl.a. 1791 og 1799.

III 21
Kontrakten
Forpagtningskontrakten.

IV 35
Wielandts økonomi
Wielandts økonomi og øvrige værdier.
Skiftesagen 1804.

V 43
Forpagterboligen
Gennemgang af forpagterboligen på Boller.

VI 51
Urup mølle
Lene Wielandt og Urup mølle.

VII 57
Det sidste skifte
Skiftesagen 1808.

Epilog 61

Prolog

"Sit Kald opagtede han med Flid og Troskab
Derfor saunes ved hans Bortgang
en kierlig Ægtefælle en aarvaagen Fader
en utrættelig Huusfader
Hvis Tab oprettes
naar vi sees igien".

Denne tekst til et smukt eftermæle er indgraveret i en gravsten som i dag befinder sig i Uth kirkes våbenhus. Stenen blev i sin tid sat over forpagter af Boller hovedgård, Frederik Ludvig Christian Wielandt. Navnet siger nok ikke et nutidsmenneske ret meget, men engang var navnet gennem en lang årrække knyttet til Horsensegnen. Frederik Wielandt døde på Boller den 2. september 1803.

Den 18. august 1785 underskrev han en forpagtningskontrakt på Boller hovedgård. Ejer af godset var på dette tidspunkt greve Erhardt Wedel Frijs til Frijsenborg, og forpagtningen skulle foreløbig løbe i ni år, fra 1788 til 1797.

Kontrakten som vi her skal beskæftige os lidt mere indgående med, er interessant på den måde, at den virkede i en overgangsperiode. Man havde på dette tidspunkt ikke sluppet det gamle system med stavnsbånd og fæstebondens hoveri på hovedgården og man var først så småt på vej ind i de nye tider som blev varslet i slutningen af det 18' århundrede.

Gennem forpagtningskontraktens mange paragraffer ser vi hvorledes en godsforpagter var stillet mellem sit herskab og fæstebønderne. Hvad hans rettigheder og pligter var i forhold til godsets bønder, og hvordan han var stillet økonomisk, og privat i skiftet mellem det 18' og 19' århundrede.

Frederik Wielandt blev i 1779, 40 år gammel, i Østbirk sogn viet til Helene Maria Elisabeth Møller, som var født i 1752 - sansynligvis på godset Urup. I daglig tale, og i visse offentlige agtstykker blev hun kaldt Lene, så lad os for nemheds skyld kalde hende det.

Lene og Frederik Wielandt fik en række børn, men flere af dem døde allerede som små, hvilket ikke var usædvanligt i de tider, men fem børn overlevede dog forældrene. En længere udredning af børnenes senere liv og levned falder udenfor rammerne af denne fremstilling, men de skal dog for god ordens skyld nævnes.

Den ældste, Morten Møller Wielandt blev født på Boller i 1780, og den 24. juni 1805 fik han skøde på Vellinggård i Smidstrup sogn mellem Vejle og Fredericia. Ejendommen var på 7 1/2 tønde hartkorn. Efter hans død giftede hans enke sig med en Michael Fenger som overtog gården. Han solgte den igen i 1837.

Erhardt Wielandt var født i 1782. Han blev i 1804 gift med Gjertrud Cathrine Skou og han blev gårdejer i Tvingstrup i Ørridslev sogn ved Horsens.

I 1784 blev Jacob Ludvig Wielandt født, også han blev ved jorden og blev senere ejer af Ørskovgård, ligeledes i Ørridslev sogn.

De to eneste døtre blev født, henholdsvis i 1786 og 1790. Den ældste af de to, Christine Sophie, blev født i 1786, og blev i 1804 gift med Peder Mønster Guldager, søn af den samtidige møller i Bygholm mølle, Peder Guldager. Peder Mønster Guldager overtog i 1807 Lille Borupgård i Kattrup sogn, men døde allerede ti år senere. Den yngste, Elisabeth Sophie, blev født i 1790 og i 1808 blev hun ved kongebrev viet til købmand Mads Sørensen Laue.

Frederik Wielandts baggrund var ikke primært landbruget. Han var ud af en gejstlig slægt på Fyn, hvor faderen, Jacob Ludvig Wielandt, var degn i Espe. Han levede, man kan næsten sige, i et barneægteskab. Parret blev gift i 1732. Han var da en halvgammel fyr på 46 år, og hustruen, Hedevig Dorothea Johansdatter Post, var på tidspunktet for brylluppet tretten år gammel! Født 1719 på Brahesborg, datter af hollænder, Johan

van der Wisch - også kaldet Post. På Brahesborg tjente han ved hollænderiet, som var betegnelsen for et gods mejeridrift. Frederik Wielandt blev født som den sidste af tre børn den 9. august 1739, samme år som faderen døde den 26. september.

Enken skulle jo forsørges, og det blev naturligt lagt i hænderne på eftermanden i embedet, Søren Lind. Han var da 63 år gammel, altså 43 år ældre end hende! Samlivet varede i 27 år til han døde i 1766, 90 år gammel. Ægteskabet var barnløst. Iflg. folketællingslisten 1787 boede Hedevig hos sønnen på Boller. Folketællingen oplyser yderligere, at hun da var 68 år gammel.

Frederik Wielandts bedstefar, Christopher Wielandt var sognepræst i Vester Skerninge og provst i Salling herred. Provsteembedet havde hans svigerfar i øvrigt haft på et tidligere tidspunkt.

En bror til degnen var ligeledes præst på Fyn, ligesom flere af deres søstre - og der var adskillige - var indgiftet i præsteslægter.

Frederik Wielandt valgte ikke som sit fædrende ophav et liv i den sorte kjole, men hans arbejdsindsats kom til at ligge i bondeerhvervet, og vi møder ham da han en sensommerdag i 1785 underskriver forpagtningskontrakten på Boller.

Frederik Wielandts segl. Gengivet fra forpagterkontrakten.

I

Boller

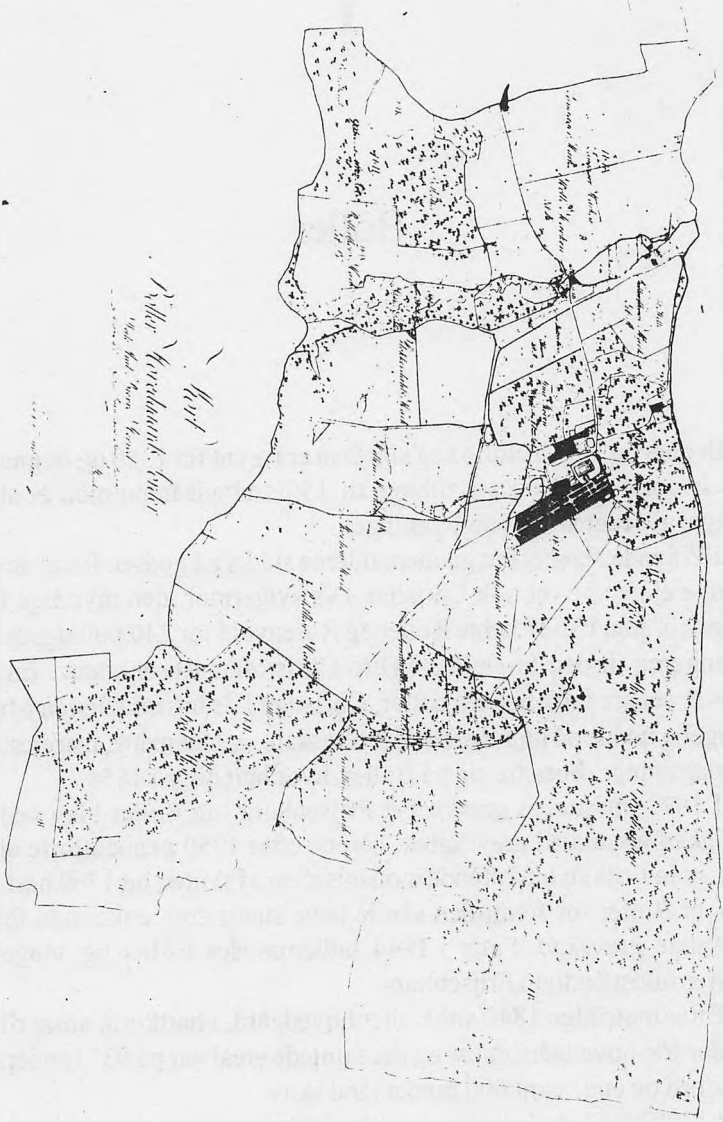
Boller har en lang historie bag sig. Den er nævnt fra 1350 og bygningernes historie strækker sig tilbage til 15'hundredeårene men er stærkt præget af senere tiders ombygninger.

Skiftende slægter har gennem tiderne siddet på godset. En af de mest kendte ejere var vel nok Christian IVs svigermor, den myndige Ellen Marsvin, som i 1621 købte Boller og Rosenvold for 240.000 rigsdaler af arvingerne til den forgældede Otto Christoffer Rosenkrantz. En halv snes år senere faldt hendes datter, Christian IVs hustru Kirsten Munk, i kongelig unåde på grund af påstået utroskab, og hun måtte, nærmest som en slags fange, bosætte sig på Boller, hvor hun døde i 1658.

I 1672 oprettedes grevskabet Frijsenborg, og Boller blev ved den lejlighed knyttet til grevskabet. I årene efter 1759 gennemførte ejeren Christian Frijs en omfattende modanisering af slottet, og 1760 bestemte han, at Boller for fremtiden skulle have status som enkesæde for det udstrakte grevskab. Først i 1844 indlemmedes Boller og Møgelkær godser fuldstændigt i Frijsenborg.

Efter matriklen 1840 var Boller hovedgård, i hartkorn, ansat til 116 tønder frie hovedgårdstakst og det samlede areal var på 937 tønder land agerjord og eng, samt 600 tønder land skov.

I 1799 blev bygningerne på Boller, både hovedbygningen og avlsgården, brandforsikret. Vurderingen, som i den anledning blev foretaget,

Kort over Boller hovedgårds jorder 1816.

giver, sammenholt med et kort over Boller hovedgårds jorder fra 1816, et glimrende indtryk af anlægets omfang og anvendelse. Med årstallet 1816, for kortets vedkommende, er vi så tæt på den aktuelle tid som det er muligt, og der er næppe sket de store bygningsmæssige ændringer mellem 1804 og 1816.

Bollers kendte hovedbygning.

Vi begynder for god ordens skyld vores vandring mellem Bollers mange bygninger, med at besøge Herskabets bolig, slottet - i brandforsikringen beskrevet som: "Borgegaarden".

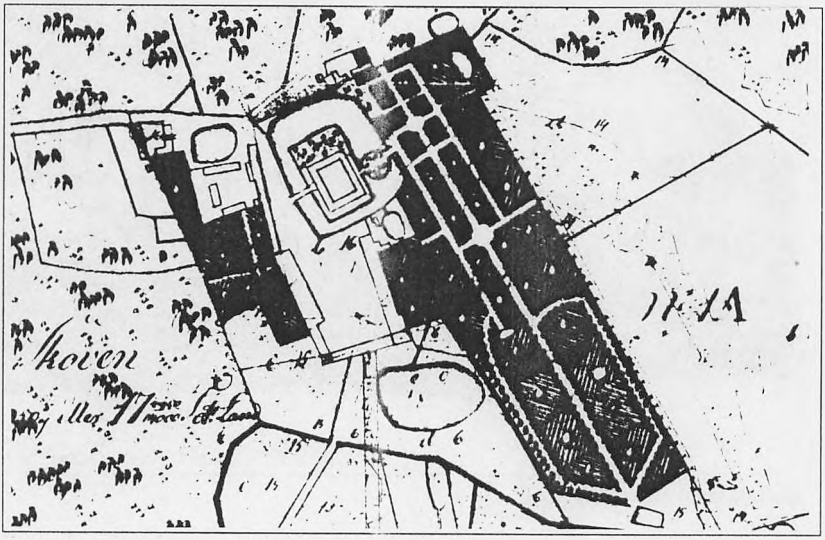
Hvert af de fire fløje eller "huuse" i det kendte kvadratriske anlæg blev særskilt beskrevet og vurderet. Alle fire bygninger var opført med en grundmur på 1 1/4 alen, træet i tagkonstruktionen bestod af fyr og samtlige fløje var dækket med teglsten.

Værelserne i slottet - med undtagelse af den vestvendte fløj - var: "betrukne og gibsede", hvilket ville sige, at vægene var betrukne med vægtapeter, som kunne bestå af både stof og papir, og at "gibse" et værelse betød at man dækkede loftet med et lag gips, eventuelt blandet med kalk.

Da der er en smule forskel i længden på de enkelte fløje - de er ikke helt i kvadrat - er de også vurderet forskelligt. Det nordre og det søndre

hus, som ifølge forsikringen er de længste, blev hver vurderet til 5000 rigsdaler, og det østre og vestre hus, hver 3000 rigsdaler. Det er herefter nemt at overskue, at den samlede vurdering af hovedbygningen beløb sig til 16.000 rigsdaler.

Inden vi går videre skal vi have fastslået hvormeget en alen var omregnet til nutidsmål. Den var nøjagtig 0,6277 meter, altså ca. 3/4 meter.

Kortudsnit af kortet fra 1816 med hovedbygningen og avlsgårdens bygninger.

Bevæger vi os ad den nuværende vej, til syd for hovedbygningen, kommer vi ind på den gamle avlsgårds område. Det var dengang et stort trefløjet anlæg, der som helhed var opført samtidig med slottet i røde munkesten, og over vinduerne var bygningerne prydet med de såkaldte "kurvehanksbuer", som bestod af en flad bue med afrundede hjørner. På det gengivne kortudsnit kan man se beliggenheden af de enkelte bygninger og størrelsesforholdne imellem dem.

Mod øst, umiddelbart ved avlsgårdens begyndelse lå forvalterens bolig, den havde en længde på ialt 52 alen og en bredde på 12 alen.

Boligen var delvis i to etager, således at de første 20 alen var muret op til to etager, og de resterende 32 alen i een etage. Huset var opført med en 3/4 alen tyk grundmur. Tagkonstruktionen var, som alle bygningerne

på Boller, udført i fyr, taget var "teglhængt", altså belagt med teglsten. Endvidere rådede forvalteren over en mindre staldbygning.

I fortsættelse af forvalterboligen, mod syd, lå en 80 alen lang bygning der blev benyttet til kohus. For enden af denne bygning i øst-vestlig retning lå endnu en kostald med en længde af ligeledes 80 alen. I brandforsikringen blev den betegnet som: "Det syndre huus". Denne bygning afslutter komplekset mod syd, og der må have været en port midt i bygningen hvor vejen førte igennem. Af kortet fremgår at vejen, som nu, løb forbi hovedbygningen, gennem avlsgården og videre mod syd til den stødte til vejen Horsens-Glud. En sådan gennemkørsel er ligeledes kendt, helt op i vor tid, gennem avlsgården ved Bygholm.

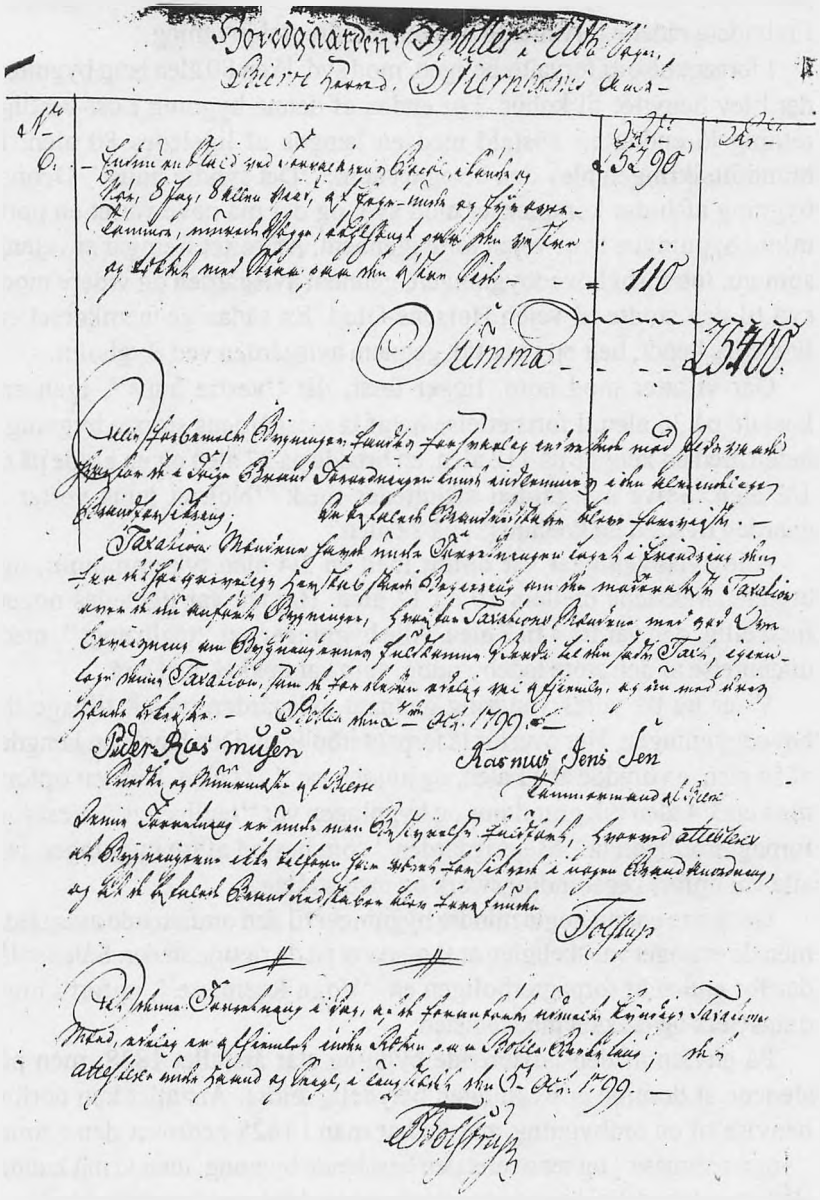
Går vi atter mod nord, ligger først, det "vestre huus", igen en kostald på 36 alen. I fortsættelse heraf lå avlsgårdens største bygning, laden med en længde på 112 alen, en bredde på 27 alen og en højde på 6 1/2 alen. Selve avlsgården afsluttedes med: "Nok et huus vester i gaarden til stald og koehuus", på 82 alen.

Alle avlsbygninger var opført med en 3/4 alen tyk grundmur, og bredden vekslede mellem 10 og 12 alen. Højden var ligeledes noget forskellig, den var fra 4 til 7 alen. Alle bygninger var "teglhængt", med undtagelse af den store ladebygning, som var tækket med strå.

Vi er nu på vores vandring gennem avlsgården, vendt tilbage til hovedbygningen. Her overfor lå forpagterboligen. Den havde en længde af 54 alen, en bredde af 11 alen, og højden var 7 1/2 alen. Den var opført med en 3/4 alen tyk grundmur og bygningen var "teglhængt". Vest for forpagterboligen lå "Mejerigaarden" som bestod af tre bygninger der alle var opført i egebindingsværk og med stråtag.

Der hørte endnu nogle mindre bygninger til den omfattende avlsgård, men de er noget vanskeligere at få placeret på de rigtige steder. Således lå der for enden af forpagterboligen en "Vogn Reemisse", opført i bindingsværk og dækket med teglsten.

På gavlen af den nuværende bygning står årstallet 1828, men på stenene at dømme er bygningen betydelig ældre. Årstallet kan derfor henvise til en ombygning, måske har man i 1828 nedrevet den gamle "vogn reemisse" og renoveret den bestående bygning, men vi må kunne slå fast, ud fra det vi her har set, at bygningen har huset forpagterfamilien. Vi har set, at vinduerne i avlsgården var prydet med de såkaldte

Sidste side af brandforsikringsforretningen 1799 med vurderingsmændenes og birkedommerens underskrifter. Øverst den samlede vurderingssum på 25.400 rigsdaler.

"kurvehanksbuer", og disse buer (som netop havde form af en kurvehank) kan endnu ses over to tilmurede portåbninger i denne her bygning. Det viser jo, at bygningens rødder går betydelig længere tilbage end 1828. Senere overgik den til skovfogedbolig, men det er en historie som hører vor tid til.

Som ovenfor omtalt hørte der flere mindre bygninger til Bollerkomplekset. "Et huus uden for gaarden" var beboet af en "madame Basse", og foruden det stråtækte stuehus, råede hun over: "et bag-huus til stald og fæehuus". I haven, muligvis i den nordlige ende af herskabets have, havde gartneren sin bolig, med tilhørende stald, vognport og materiealhuse.

Som vi kan se af kortet hørte der et vidtstrakt haveanlæg til herskabets bolig, og nord herfor strakte lysthusskoven sig ned til stranden, akkurat som den dag i dag, dog med den forskel, at de store smukke træer, som i dag udgør lysthusskoven, dengang var ganske unge. Lysthusskoven indgik uden tvivl i det område som herskabet benyttede til deres udendørs fornøjelser.

Haven, som er vist mellem herskabets have og den østre staldbygning, er sikkert haven som var lagt til forvalterboligen, og går vi nu over til den modsatte side af avlsbygningerne, som grænsede op til Tingskoven, finder vi forpagterhaven.

Avlsgårdens bygninger var i brandforsikringen vurderet til 9.400 rigsdaler. Hertil skal lægges de 16.000 rigsdaler som hovedbygningen var vurderet til, og så kommer vi, ved en enkelt hovedregning, til en samlet vurderingssum på 25.400 rigsdaler.

Bollers bygninger havde ikke hidtil været forsikret. Taxationsmændene, to håndværkere fra Bjerre, kunne til slut konstatere, at: "alle forbemelte bygninger fandtes forsvarlig indrettet mod ildsvaade, hvorefter de i følge brandforordningen kunne indlemmes i den almindelige brandforsikring". Endvidere kunne de konstatere at de påbudte installationer til bekæmpelse af brand var til stede. Brandtaxationsforretningen blev sluttelig attesteret af birkedommer Tolstrup, på Boller Birketing den 5. oktober 1799.

II

Landbolovene

Igennem århundreder havde driften af herregårdenes jorde været baseret på fæstebondens arbejde, det såkaldte hoveri. Surt har det været, og vi kender alle fader Holbergs forhutlede "Jeppe på Bjerget", og grelle og uhyggelige "historier" om afstraffelsesmetoder for opsætsige bønder som "træhesten" og "hundehullet", men de sidste hørte heldigvis til sjældenhederne i virkelighedens verden.

Det var fæstebonden som måtte tage det store slid på hovedgårdens marker. Det kunne være en belastning på mere en en måde. For exempel skulle herregårdens avl jo bjærges medens vejret var godt, og det gik naturligt ud over høstarbejdet hjemme på fæstegården, som jo trods alt var bondens eksistensgrundlag.

Fra midten af 1700-årene blev kårene bedret for fæstebonden på flere fremskridtsvenlige godsejeres jordbesiddelser, men der kom først for alvor gang i forberedelserne med nedsættelsen af den store landbokommission i 1786, og som allerede to år senere barslede med forordningen af 20. juni 1788 om stavnsbåndets ophævelse. Den blev afskaffet i etaper og var endelig ophævet i året 1800.

Reformerne kom i hurtig rækkefølge. Med gårdenes udflytning, fra den tætpakkede landsby, forsvandt fællesdriften af landsbyjordene, og landbruget kunne drives langt mere rationelt, og gav dermed bonden større velstand. Bønderne fik med de nye love mulighed for at ovetage

gårdene i livsfæste eller arvefæste, ligesom der blev åbnet for, at de kunne købe dem til selveje. I løbet af tyve år havde 60 % af bønderne overtaget deres gårde til selveje.

Hoveriet, som uden tvivl var det der trykkede bonden mest, forsvandt dog ikke som ved et trylleslag. I 1791 udstedtes en forordning hvor man søgte, ad frivillighedens vej, at opmuntre til afløsning af hoveriet, og i 1799 blev det forbudt at udvide hoveripligten. I 1807 var man nået så langt, at kun 80.000 tønder hartkorn var belagt med hoveripligt mod 200.000 tønder i "Stavnsbåndsåret" 1788.

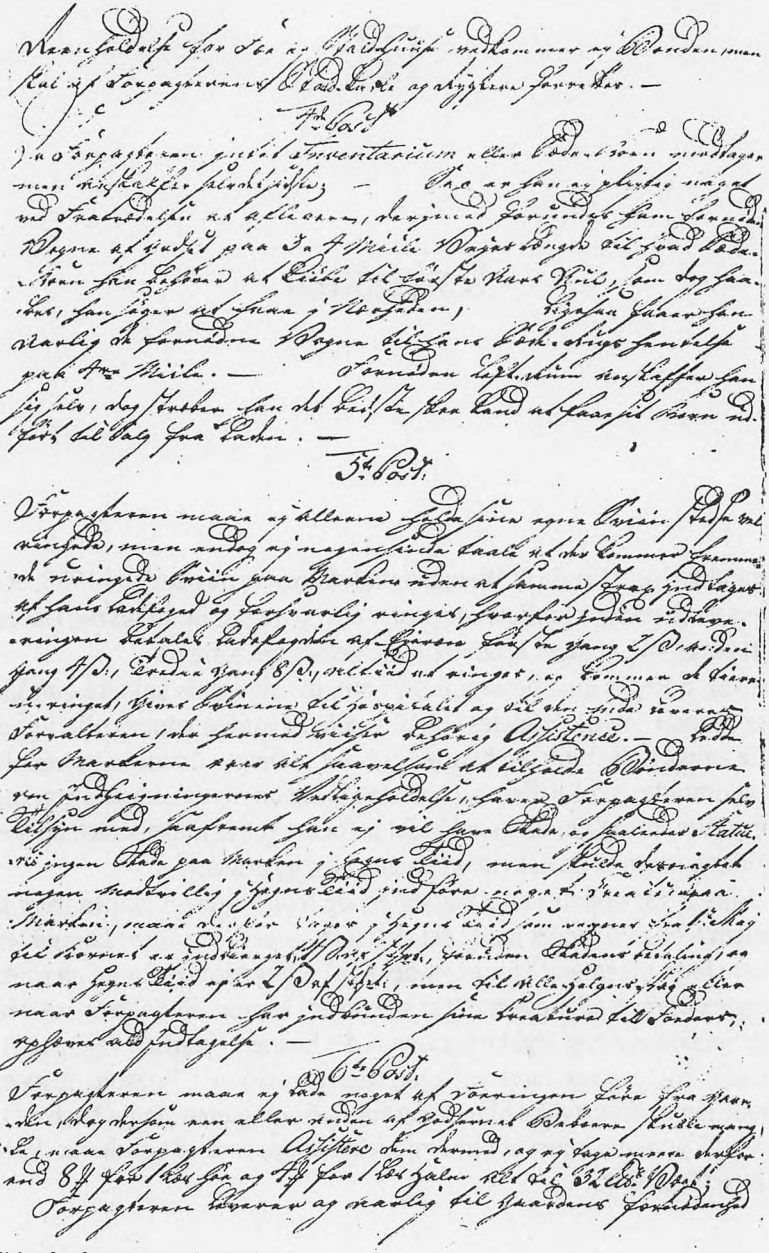
III

Kontrakten

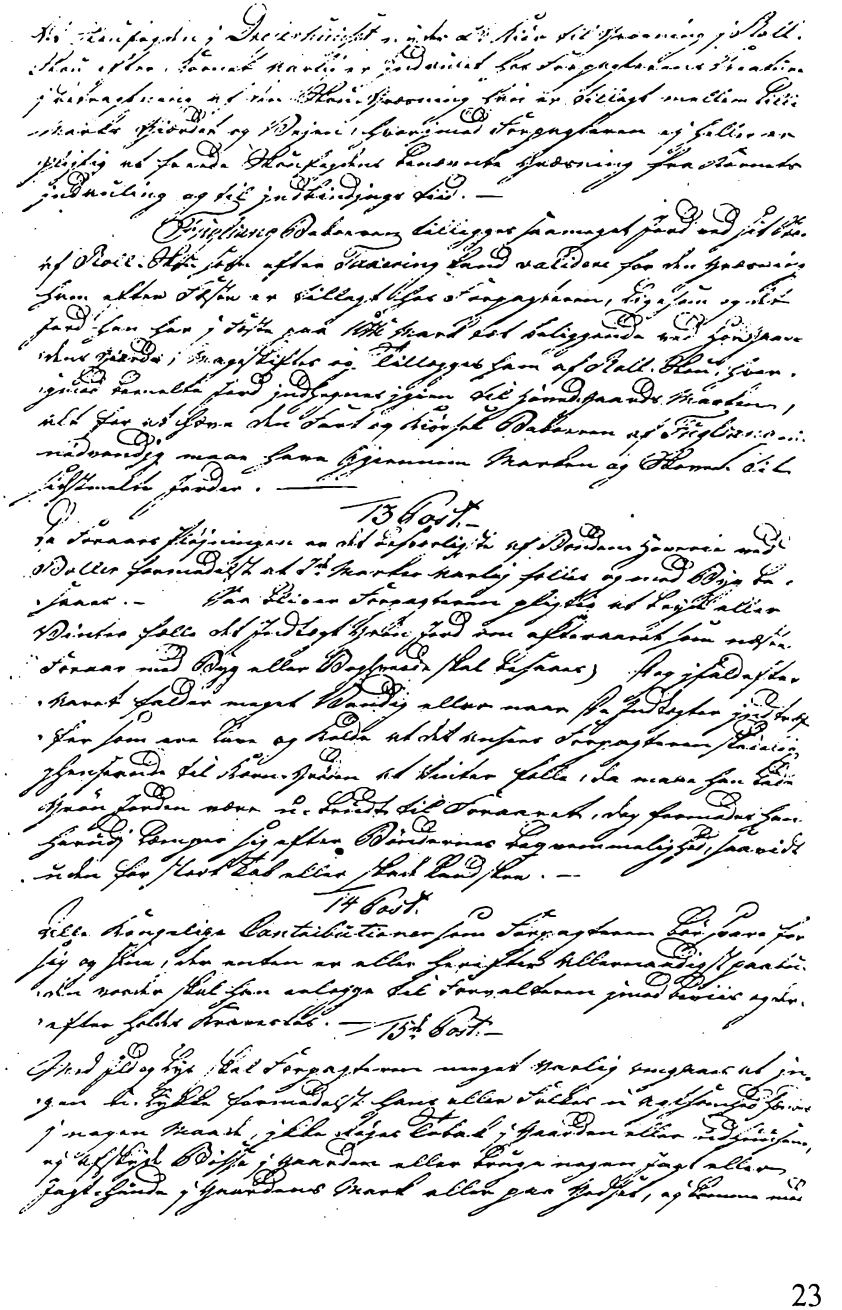
Kontrakten som Frederik Wielandt underskrev en augustdag i 1785, er et digert værk på tyve omfattende poster eller paragraffer, hvori der i tidens vidtløftige stil, er taget hensyn til alle tænkelige forhold.

Den indledes med bestemmelser om, hvorledes de enkelte områder eller marker skulle opdeles. Hvilke dele af jorden som skulle ligge i hvile - altså ligge brak, og hvorledes hvert indtægt - datidens betegnelse for et område, skulle tilsåes. Det drejede sig om hvilke kornsorter, rug, byg, havre etc. og i hvilken rækkefølge fra det ene år til det andet, og med skyldig hensyn til de enkelte indtægters hvileperioder.

Jorden var opdelt i otte indtægter, og hvert indtægt skulle være på mellem 67 og 70 tønder land, det skal ikke, som det hedder i kontrakten: "være ham uforment" for exempel at så ærter i stedet for en nærmere betegnet kornart eller eventuelt at så kløver i havren. Endvidere reserverede herskabet sig et stykke jord, som det hedder: "norden vejen ned til stranden og lysthuus haven til egen frie disposition", ligesom de reserverede sig et skovstykke til tømmerhugst. Forpagteren skulle have ret til Uth og Tyrsted sognes konge- og kirketiende, som af bønderne skulle fragtes til gården.

Sider fra forpagtningskontrakten.

Som vi har strejfet i det foregående, havde hoveriet en afgørende økonomisk og arbejdsmæssig betydning for hovedgårdens drift, og kontraktens paragraf 3 er en omfattende opremsning af, hvilke pligter fæstebønderne havde i forhold til hovedgårdens drift.

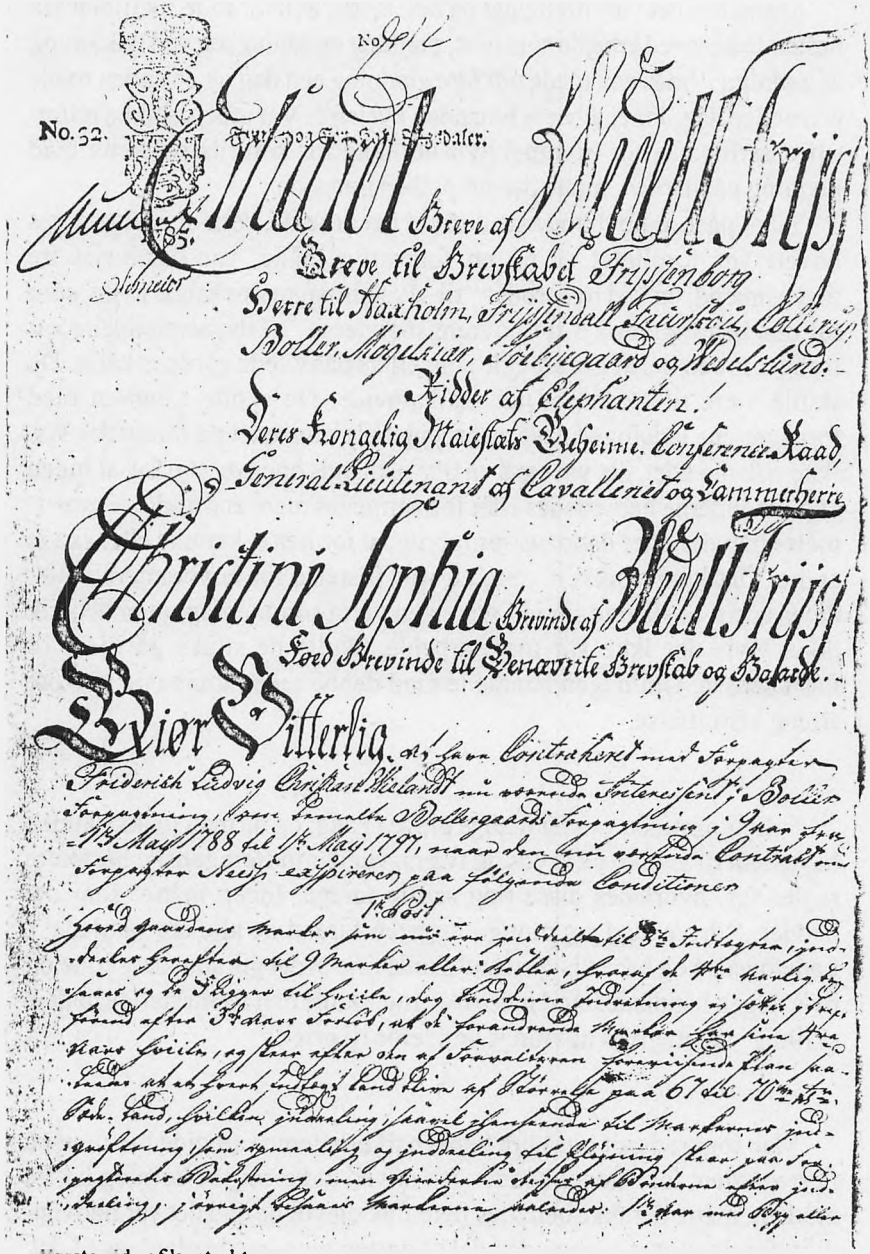
De bønder som var omfattet af hoveriet på hovedgården drejede sig om 120 halvgårde - en halvgård var en gård, der som navnet siger, havde omtrent det halve tilliggende som en såkaldt helgård, og svarede som følge deraf kun den halve afgift. Disse fæstebønder var inddelte i tre roder med 40 plove i hver rode, og de skulle forrette arbejdet på hovedgården, og der var mange opgaver. De skulle drive gården, så, høste og indkøre årets høst. Køre gødningen ud på markerne i rette tid, og senest inden 14 dage efter hver mikkelsdag - 29. september. De skulle sørge for at der var det nødvendige foder i båsene til kreaturerne, ligesom de var forpligtet til at tærske hovedgårdens avl, dog kunne de leje karle til arbejdet.

Bønderne skulle ligeledes sørge for at bringe hovedgårdens produkter som, smør, flæsk, ost og andet til Horsens:"eller nærmeste lade-sted ved stranden", og vi må formode at udskibningen fortrinsvis skete over det landningssted som i dag kaldes "Boller bro". Dette arbejde kunne dog ikke kræves af bønderne i deres: "travle pløje, sæde eller høste tiid eller inpassable veie", hvilket ville sige, hvis vejene var opkørte, for exempel efter stærk regn. Et arbejde som vedligeholdelse af gærder og grøfter hørte også under bøndernes hoveri, ligesom de måtte lægge kræfter til når markerne skulle ryddes for sten.

Ved kontraktens ikraftrædelse skulle forpagteren have leveret, som det hedder: "300de jern klove-baand til sine kreature". Klovebånd blev brugt til at indbinde, fx. et kreatur ved dens klove. Forpagteren var pligtig til, ved fratrædelse, igen at aflevere disse klovebånd.

De bånd som blev brugt til at binde negene med efter afhøstningen, skulle bønderne forfærdige, dog skulle den langhalm som benyttedes, leveres af forpagteren.

"Arparte gierning", som det er formuleret i den omfangsrige kontrakt, ville sige, arbejde som fx. brændehugning, havegravning etc. Til udførelse af dette arbejde måtte forpagteren råde over en karl eller husmand på alle søgnedage, dog undtaget i hø-og kornhøstens tid.

Første side af kontrakten.

Markarbejdet var tilrettelagt på den måde, at hver rode fik tildelt sin bestemte ager ved arbejde som høst, pløjning og såning, og ved udkørning af gødning: "maa een roede udkiøre giødning een dag og en anden roede een anden dag, for ej at være hinanden i vejen". Var arbejdet ikke udført tilfredsstillende, for exempel hvis der ikke var kørt tilstrækkelig med gødning på marken, måtte det simpelhen gøres om.

Til at påse at hovbønderne udførte det arbejde, som de ifølge deres hoveri var forpligtet til på en forsvarlig måde, var der ansat tre tilsynsmænd, en ved hver rode: "til såvel forpagterens sande nytte, som for den behørige orden for hovningsbønderne". Tilsynsmændene var fritaget for en del af det arbejde som ellers påhvilede gårdens karle. De skulle være til stede ved alt markarbejde. De skulle sammen med forpagterens ladefoged påse, at arbejdet blev forrettet på forsvarlig vis. Ikke nok med det, det var også en tilsynsmands opgave, at påse, at ingen af hovbønderne bebyrdedes eller fornærmedes mere end andre. Fornærmelse betyder efter datidens sprogbrug, at forurette, krænke eller skade andre. Det kunne sikkert være en stor fristelse for hovbønderne eller deres karle, at slænge sig i kløveren en varm sommerdag, men den gik ikke. Hvis der ikke var mere arbejde, skulle de straks gå hjem til fæstegården, Om nogen handlede mod denne regel, kunne de risikere streng afstraffelse.

I pløjningstiden var der mange plove i gang, og da man jo ikke kunne have dem til at køre på kryds og tværs, var der indført ganske bestemte regler for, hvorledes disse ting skulle foregå. Ingen måtte, som det hedder: "drive med sin ploug i aggeren førend de alle ere samlede". Ladefogeden og hans tilsynsmand skulle tilse at det gik som det skulle,og hvis nogen handlede imod indstrukserne, skulle den formastelige bøde 8 skilling: "som gives hovnings bønderne til pris".

Man tog trods alt også lidt hensyn til bøndernes arbejde hjemme på fæstegården, for således hedder det, at ved indkøring af korn og hø fra marken, måtte der ikke benyttes flere folk og vogne end det var nødvendigt, for dagligt at bjærge den del af høsten man havde planlagt til den

pågældende dag. I det hele taget måtte der ikke tilsiges flere bønder end det var nødvendigt for at få arbejdet udført. Til gengæld skulle alle, som der står at læse: "bestille noget naar de er til hove, og har arbejde til om aftenen".

Udkørsel af gødning fra staldene var hovbonden fritaget for: "Huusenes rensning, møgens udførsel i mødingerne og steenbroernes reenholdelse for fæe og stald-huuse vedkommer ej bonden, men skal af forpagterens stald-karle og rygtere forrette". Hvis bønderne brugte egne heste i hovarbejdet, skulle hestene have fri græsning i de ledige timer. Forpagteren skulle selv, eller hans ladefoged, føre dagbog over det arbejde som daglig udføres. Denne dagbog skulle på forlangende kunne forevises for forvalteren, og være som et bevis for arbejdets udførelse. Samtidig var det også som en sikkerhed for, som det hedder: "at bønderne ej fornærmes".

Havde forpagteren grund til klage, for exempel med hensyn til bøndernes hoveri, misligholdelse af kontrakten eller andre årsager til klage, skulle han straks anmelde klagemålet til enten forvalteren, "oberinspecteuren" eller herskabet selv. Man ville så søge, "efter billighed" at løse problemet, dog måtte anmeldelsen indgives inden 14 dage, da det ellers: "bliver en død sag".
Det var forpagteren forbudt: "at begegne bønderne med hug og slag", men den eventuelle forseelse skulle anmeldes til forvalteren som så lod den formastlige afstraffe efter fortjenste med den hensigt at "hielpe forpagteren til sin ret".

Såfremt bønderne ikke mødte til rette tid, eller hvis de ikke kunne eller ville forrette deres arbejde på forsvarlig måde, kunne der også blive tale om bod - 12 skilling hvis det skete uden for høstens tid, men 1 mark hvis forseelsen fandt sted i høsttiden. Disse penge blev, som vi har set i anden forbindelse, givet: "hovnings bønderne til pris".

Det var ganske mange pligter hovbønderne havde at udføre på godset. Det er svært i dag at se hvor trykkende hoveriet var, men en stor belastning har det været - hvilket også kommer til udtryk i samtidige skriftlige redegørelser, bl.a. af forvalteren på det nærliggende Bygholm, Peder Mønster - død 1775.

Frederik Wielandt skulle ikke modtage nogen form for inventar eller besætning og heller ikke korn til udsæd. Til gengæld havde han så heller intet at aflevere ved senere fratrædelse.

Imidlertid var det ham tilladt at benytte godsets vogne til afhentning af den nødvendige udsæd, dog ikke længere end tre til fire mil fra Boller. Dog indskærpedes det, at han såvidt muligt søgte at skaffe sig det i nærheden. Endvidere fik han i årene fremover stillet de fornødne vogne til rådighed til: "hans sæde-rugs hentelse", men stadig indenfor de fire mil fra Boller.

Forpagterens svin, som gik på marken, skulle som det hedder: "være velringede", d.v.s. de skulle have en ring anbragt i trynen for at forhindre dem i at rode jorden op. Ikke nok med det. Forpagteren måtte: "ej nogensinde taale at der kommer fremmede uringede sviin paa marken". Såfremt det alligevel skete, skulle forpagterens ladefoged straks sørge for at de formastelige husdyr blev indfanget, så de kunne blive behørigt ringet. Inden de blev udleveret til ejeren, måtte denne bøde 2 skilling for en første gangs forseelse. Anden gang kostede det 4 skilling og for tredie gang måtte ejeren betale 8 skilling. Hvis ejeren ikke havde lært noget, og svinene blev optaget efter tredie gang, faldt hammeren, så blev svinene ganske enkelt givet til herskabet.

Forpagteren måtte selv føre tilsyn med markernes led og indhegninger som i øvrigt også skulle vedligeholdes af bønderne. Såfremt nogen indførte kreaturer på markerne i den periode som kaldtes "hegnstid", og som løb fra 1. maj til høsten var overstået, måtte for hvert stykke bøde 4 skilling, foruden at han måtte erstatte eventuelt opståede skader. Udenfor den såkaldte hegnstid var taksten 2 skilling pr. styk. Disse bestemmelser gjaldt sommeren igennem indtil allehelgensdag (1. november) eller når forpagteren havde indbundet sine kreaturer.

Forpagteren måtte ikke uden videre føre dele af foderet fra gården, men det kunne dog komme på tale at der blev gjort undtagelser. Det kunne jo ske, at nogle af godsets mange beboere kom i en mangelsituation med et og andet, og så kunne forpagterens støtte blive aktuel. Prisen

for levering af naturalier var klart fastsat i kontrakten: Prisen for et læs hø var højst 8 mark og maximum 4 mark for et læs halm. For begges vedkommende til en vægt af 32 pund pr.læs.

Til gårdens brug behøvede forpagteren 100 traver rent sengehalm (trave er en optællingsenhed for opstillede kornneg på marken, i Jylland var antallet af neg i en trave almindeligvis på 60 neg). Forpagteren var pligtig til at levere halm af god kvalitet til herskabet, som til gengæld skulle betale ham 1 mark pr. trave.

På den tid af året hvor der var olden i skovene, havde bønderne deres svin gående, som det hed: "på olden", mod at betale en afgift til skovejeren, den såkaldte "oldengæld". Olden var en fællesbetegnelse for frugten af bøg (bog) og eg (agern). I tidligere tid forstod man ved olden også andre spiselige frugter som for exempel skovæbler, nødder etc. Mængden af olden kunne veksle fra år til år. År med megen olden karakteriserede man som "oldenår".

Forpagteren havde ret til at have 30 af sine svin gående på olden, og disse var samtidig fritaget for oldengæld. Ønskede han derimod at have flere end de tilladte 30 svin gående i skovene, måtte han for de sidste betale den almindelige oldengæld som de øvrige bønder på godset.

Bygningerne som rummede herskabes stald med de nødvendige kamre til staldpersonalet, herskabets "vogn-remisser", forvalterens værelser, hans stald, slottets have m.m. var ikke indkluderet i kontrakten. Derimod alle øvrige bygninger, såsom ladegårdens bygninger, "hollænderie huuse", forpagterhaven, samt forpagterens private beboelse. Disse bygninger var herskabet forpligtet til at: "holde i forsvarlig stand, saa forpagteren kand have sit korn og kreature, samt boskab i god behold". Herskabets forpligtelse i den retning ophørte dog hvis de betroede ting, af forpagteren eller af hans folk, ved skødesløshed blev beskadiget, så måtte forpagteren selv bekoste en istandsættelse. Han måtte tillige påse: "at lukker og dørre for øxenhuusene bevares, at samme ikke borttages til aarlig bekostnings istandsættelse".

På Boller blev der, som på andre store herregårde, drevet mejeridrift, det såkaldte hollænderi. Navnet kommer af, at det ofte var en hollænder som forestod mejeridriften. Til istandsættelse og løbende vedligeholdelse af de nødvendige redskaber i hollænderiet, skulle forpagteren årligt have tilført fra Bollers skove, otte læs egetræ og 24 læs bøg og det skulle, som det er poienteret i kontrakten, være: "reen karr-træ".

I øvrigt havde han til brændselsformål ret til udvisning af 100 favne bøgetræ i skovene, som af godsets bønder skulle fældes og hjemtransporteres, altså også et arbejde som var pålagt fæstebonden. Som vi har set, skulle forpagtningskontrakten træde i kraft den 1. maj 1788. Der var altså tre år tilbage af den forrige forpagters kontrakt, men udvisning af træ for Frederik Wielandts vedkommende skulle ske fra den 1. maj i underskriftsåret 1785.

Det blev stærkt understreget fra herskabets side, at der skulle udvises den allerstørste sparsommelighed med forbruget af træ, både til brændsel som til forbruget i hollænderiet. Det var ligeledes forpagteren forbudt at sælge eller bortgive noget af den udvisning som kontrakten gav ham ret til, og hvad han eventuelt havde sparet i eet år, skulle overføres og forbruges det følgende år. Havde forpagteren derimod vist mådehold i sit træforbrug var der også en belønning i vente, for som det hedder: "hvor imod efter saaleedes erfarende brugende sparsommelighed, efter ansøgning ikke skal blive (ham) nægtet 16 a 20 læs top eller greene at bage ved, naar saadant ansees uomgiængelig fornøden og han samme behøver".

Der var således en kontant fordel med lidt tilbageholdenhed i forbruget. Det har nok også været nødvendigt at indskærpe sparsommelighed på dette felt, da skovene på den tid var i en dårlig forfatning. Omfanget af skovene var efterhånden nede på 2 % af landets areal, hvor vi til sammenligning i dag er oppe på 12 %, hvilket i første række skyldes den fremsynede fredskovslov af 1804, og de følgende næsten 200 års omhyggelige pleje.

Til "betienternes" kreaturer som ialt omfattede 10 beester (heste) og 10 køer, var forpagteren forpligtet til at levere: "u-paaklagelig reen, sund

og godt rug-foder hakkelse og forsvarlig græs om sommeren''. Begrebet ''betjent'' var knyttet til private, især fornemme huse, som lakajer, jagt- og staldpersonale etc. Der er ikke her tale om ''betjente'' i forbindelse med offentlige myndigheder. Forpagteren var ligeledes forpligtet til at levere foder til: ''4 plage eller føll hopper for herskabet aarlig og 2de hingster i spring-tiiden''.

Hvad man i kontrakten ikke rigtig kunne tage højde for, var risikoen for, at landet skulle blive indblandet i en væbnet konflikt, denne mulighed var jo til tider ret nærliggende. Hvad der derfor var holdt udenfor kontrakten var eventuelle kongelige befalinger om for exempel, at holde dragonheste på godset, eller at godset eventuelt blev påbudt at levere heste til rigets forsvar. Til ovennævnte pligt til at levere foder til herskabtes heste og køer, skal lægges bestemmelsen om, at gødningen fra herskabets og forvalterens stald: ''reserveres til lysthaugen her ved Bollergaard''.

Skatter og afgifter kendte man også dengang og de skulle betales. Derfor er de også omtalt i kontrakten. Hidtilværende og fremtidige kongelige skatter og afgifter som: ''allernaadigst paabuden vorder'' for forpagteren, hans familie og for de folk han havde i sit brød, skulle han betale til forvalteren, selvfølgelig mod behørig kvittering.

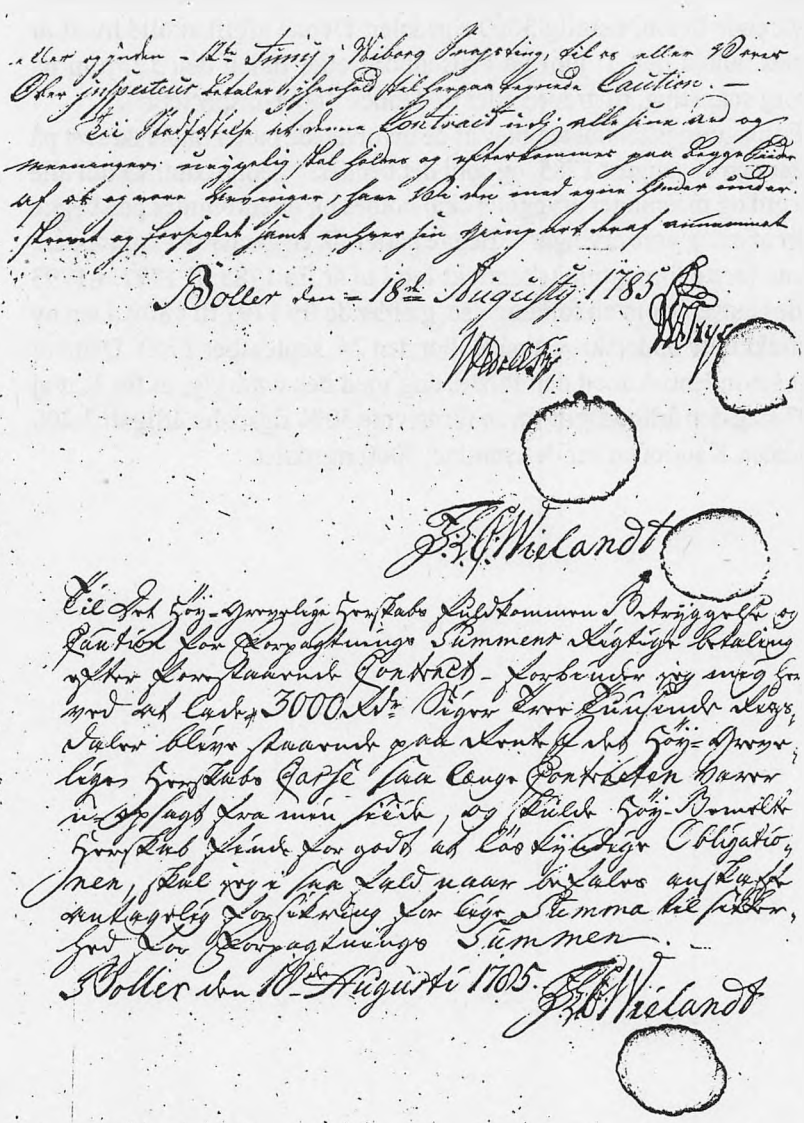
Ildebrand var dengang som idag frygtet, og en yderst alvorlig sag. Brandslukningen var primitiv og en brand kunne få til følge, at kolosale værdier gik til i en ruf. Derfor var det alvorligt indskærpet i kontrakten hvor omhyggeligt man skulle omgå ild og lys. For exempel hedder det: ''Med ild og lys skal forpagteren meget varlig omgaaes at ingen u-lykke formedelst hans folkes u-agtsomhed hænder i nogen maade, ikke røger tobak i gaarden eller udhuusene, ej afskyde bøsser i gaarden eller bruge nogen jagt eller jagthunde i gaardens mark eller paa godset, ej komme med lys uden lykte i huusene eller laden, bestandig holde skorstenene reene med viidere ald muelig forsigtighed, saafremt han ej om nogen skade (det Gud naadelig afværge) deraf tilføgis selv vil staae til ansvar og giøre-erstatning''.

Grevefamilien havde jo et forbrug af fødevarer, og forpagteren var pligtig til at levere forskelligt af gårdens produkter til herskabet. Således skulle han årlig levere to fedekalve til greven, enten på Boller eller Frijsenborg, den ene hvert år til den 20 juli. Når herskabet opholdt sig på Boller, skulle han daglig levere: "12 potter sød melk og fornøden affløbet suur melk uden betaling". Det samme gratisprincip gjaldt for smørret. Her var han forpligtet til, årlig, at levere: "1 tønde got aulet smør paa Frijsenborg, uden betaling". Der kunne dog også blive tale om betaling for vareydelsen, som for exempel, for: "de søde fløde som bruges for herskabets selv imod 4 skillings betaling for potten". Det skal nok lige bemærkes at en pot svarer til ca. 1 liter. Begrebet forsvandt ved indførelsen af metersystemet. Øvrige produkter som måtte være nødvendige i herskabets husholdning, skulle forpagteren levere: "for billig betaling.

Vi har set hvor omfattende pligter hovbønderne havde i det daglige arbejde på godset og hvad de kunne forvente af bøder eller andre former for sanktioner hvis de ikke udførte arbejdet tilfredsstillende. Omvendt har vi set, at forpagteren skulle behandle bønderne på en sådan måde, at de: "ej fornærmes", og en behandling som "hug og slag" fra forpagterens side var bandlyst.

I slutningen af kontrakten indskærpedes disse ting endnu en gang: "Da alting ved foranmeldte contract er bestemt hvorleedes bønderne i henseende til hoveriet haver at forholde sig og hvorvidt forpagteren i den henseende kan og maae fordre". Samtidig slåes det fast: "at forpagteren saavel selv, som tilholder sin ladefoged at omgaaes bønderne høflig og anstændig, naar de er i hans arbeide, men, og her kommer sanktionsmuligheden igen ind i billedet: "ifald nogen skulle derimod opføre sig uanstændig eller nægter at forrette hvad ham befales, kand han (forpagteren) efter anmeldelse vente tilbørlig assistance i overeensstemmelse med denne contract".

Som kaution måtte Frederik Wielandt indbetale 3000 rigsdaler, til: "det høy-grevelige herskabs fuldkommen betryggelse og caution for forpagtnings summens rigtige betaling efter forestaaende contract", og

Forpagtningskontraktens sidste side med parternes underskrifter.

disse penge skulle blive stående i det: "høy-grevelige herskabs casse" så længe kontrakten løb. I årlig afgift skulle Frederik Wielandt betale et tilsvarende beløb, nemlig 3000 rigsdaler. Denne afgift skulle hvert år betales, enten den 1. juni på Frijsenborg eller inden den 12. juni på Viborg snapsting, til greven eller til dennes "ober-inspecteur".

Forpagtningskontrakten blev af de involverede parter underskrevet på Boller den 18. august 1785, og som det hedder: "denne contract udi alle sine ord og meeninger uryggelig skal holdes og efterkommes paa begge siider af os og vore arvinger". Begge parter fik en genpart af kontrakten. Denne første forpagtningskontrakt løb i ni år fra 1788 til 1797. I 1793 enedes parterne om en forlængelse, gældende fra 1797 til 1809. Den ny kontrakt blev underskrevet på Boller den 24. september 1793. Den var stort set indentisk med den første, dog med den ændring, at fra 1. maj 1797 steg den årlige afgift fra de førnævnte 3000 rigsdaler årlig til 3.200 rigsdaler. Kautionen var den samme, 3000 rigsdaler.

IV

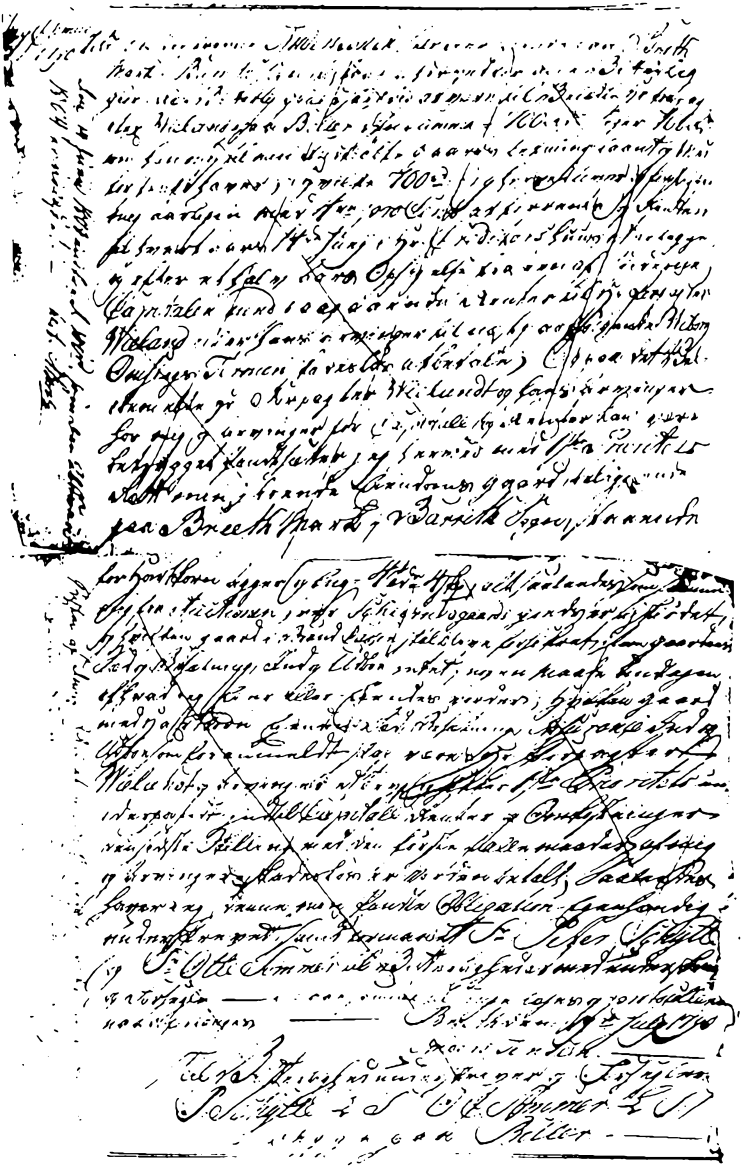
Wielandts økonomi

Som vi har set i det foregående kapitel har der tilsyneladende været mange begrænsninger i udfoldelsesmulighederne i kontraktens paragraffer, men der må jo nok alligevel have været en god økonomi i at forpagte Boller, ellers havde Frederik Wielandt nok næppe gjort det. I hvertfald var det pæne store værdier han efterlod sig ved sin død i 1803.

At hans private økonomi har været god viser, at han var istand til at yde store lån til en lang række personer. Vi kan kikke på et par enkelte år. I året 1790 udlånte han 3.796 rigsdaler til forskellige bønder i Bollers omegn, mod behørige førsteprioriteter i deres egendomme.

Nogle exempler: Jens Clemmensen og Mads Jensen, begge i Breth, lånte hver et beløb på 650 rigsdaler. En gårdmand i Hornsyld, Jens Simonsen, lånte 700 rigsdaler. Henrik Laursen i Lindved blev forstrakt med 400 rigsdaler, Rasmus Rasmussen i Nebsager med 696 rigsdaler og endnu en bonde fra Breth, Anders Jensen, lånte 700 rigsdaler. Den 19. Juli 1791 lånte Frederik Wielandt endnu en Breth-bonde, Henrich Simmonsen, 580 rigsdaler, og samme år, den 4. juli var det smeden i Breth, Hans Jensen, som havde brug for 150 rigsdaler til, som han skriver i obligationen: "mit indkiøbte og paaboende huus i Breeth".

Bortset fra smeden var debitorerne alle selvejerbønder og af obligationerne fremgår det, at det drejede sig om nyerhvervede gårde, så vi kan

Obligation fra 1790 på 700 rigsdaler som selvejerbonden Anders Jensen i Breth lånte af Frederik Wielandt.

nok gå ud fra, at det var fæstebønder, som benyttede mulighederne i de nye landbolove, til at købe deres gårde til selveje, og dertil havde brug for kapital. Den efterfølgende skiftesag viser, at der var meget store udestående fordringer som sikkert for langt størstepartens vedkommende var lån som Frederik Wielandt havde ydet.

Den 2. september 1803 døde Frederik Wielandt på Boller, 64 år gammel, og begravelsen fandt sted i Uth kirke den 7. september.

Den 10. september blev der i København underskrevet en kongelig tilladelse til, at enken kunne hensidde i uskiftet bo. Derfor blev der ikke, som normalt, foretaget registrering og deling af boet, men allerede det efterfølgende år ønskede hun at skifte med arvingerne. Derfor påbegyndtes den 7. august 1804 på Boller, skifteforretningen efter Frederik Wielandt, og det er denne sag som ligger til grund for den følgende fremstilling. Den viser hvilke værdier han var i besiddelse af ved sin død, og hvorledes han i øvrigt var stillet økonomisk.

Indtægterne fordelte sig på to grupper, dels udestående fordringer hos en lang række debitorer og dels værdien af besætning og indbo. Ialt beløb skiftesagens indtægtside sig til 54.960 rigsdaler. De 51.072 rigsdaler stammede fra de udestående fordringer. Værdien af indbo og besætning udgjorde 3.088 rigsdaler, og endelig var børnene 800 rigsdaler skyldige til boet. Det var penge de havde modtaget i tiden medens Lene Wielandt havde siddet i uskiftet bo. Vi kommer derved op på de nævnte 54.960 rigsdaler.

Herfra skal så trækkes de undgåelige udgifter, ialt 2.888 rigsdaler. Det drejede sig mest om udgifter til private personer. For exempel var man skyldig til en skovfoged Niels Ladefoged i Ustrup 300 rigsdaler, Lene Wielandts kusk, Søren Sørensen, havde 200 rigsdaler tilgode, og en Jens Bødker 450 rigsdaler. Forpagter Schiøtz på Stensballegård fremlagde en regning på 352 rigsdaler, 3 mark og 8 skilling. Af regningen fremgik, at han havde leveret grønsager, korn etc. til Frederik Wielandt, så langt tilbage som til 1793, et par år havde han ovenikøbet

forstrakt ham med kontante beløb. En af posterne var et udlæg på 3 rigsdaler og 2 skilling til Peder Smed: "for at kuurere den brune hæsteplag". Man kan undre sig over, at denne regning ikke forlængst var blevet betalt. Sløseri? Næppe mangel på midler!

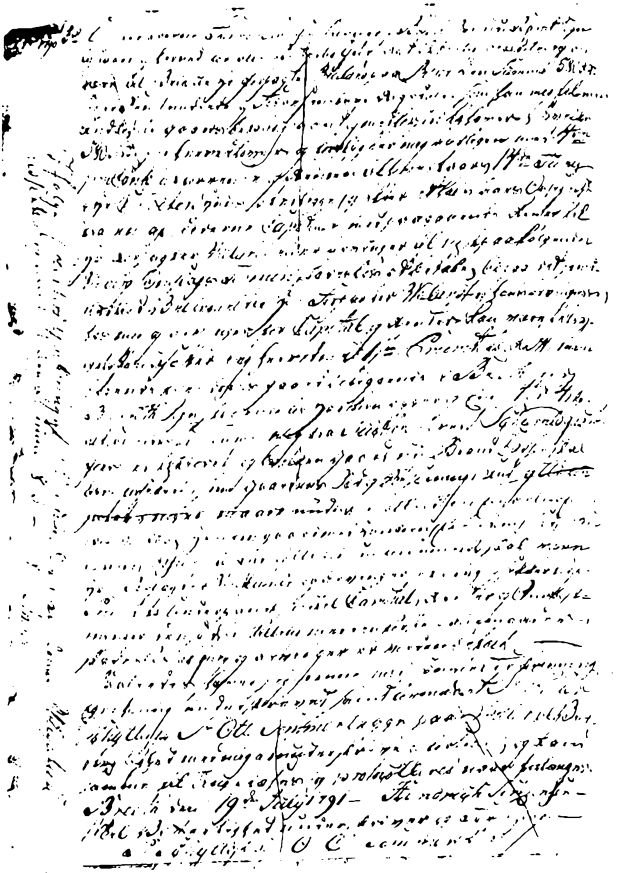
Tillige var der udgifter til begravelsen, og så de sædvanlige udgifter i forbindelse med skiftebehandlingen. Der var et skiftesalær på 200 rigsdaler, "revisions contoiret" skulle have 66 rigsdaler. Stemplet papir til udfærdigelse af skiftebrevet kostede 172 rigsdaler. Den kongelige kasse havde jo også ret til en andel, og det beløb sig til 328 rigsdaler.

Endelig var der mindre beløb til de øvrige involverede, skifteforvalterens fuldmægtig, samt salær til skriver, vitterlighedsmænd, etc., ialt 720 rigsdaler. Når udgifterne på 2.888 rigsdaler blev fratrukket indtægtsiden, var beholdningen som kom til deling mellem arvingerne på 52.072 rigsdaler - et ret betragteligt beløb.

Det udestående beløb på 51.072 rigsdaler var, som der står i skiftesagen: "capitaler som madame Wielandt har udestaaende fra snapsting 1804" og fordelte sig over 32 personer, og som nævnt ovenfor var det sikkert, for flertallets vedkommende, personlige lån som var optaget hos Frederik Wielandt, og der var virkelig store debitorer imellem.

Her et lille udpluk: For exempel skyldte grevinden boet 8.700 rigsdaler. En Jens Ingerstør i Horsens 1800 rigsdaler og en anden Horsensborger, Jens Pedersen Storm, 1.399 rigsdaler. Der var en bager, Laurs Gulbrandt som var skyldig med 1.200 rigsdaler. Forpagter Schytte, som i øvrigt var kurator i boet, havde en gæld på 3.200 rigsdaler. En skipper i Horsens, Søren Sørensen, skyldte 1.200 rigsdaler, og så langt sydpå som i Vejle, havde en apotker Hagemand en gæld til Wielandt på 1000 rigsdaler. En anden af de store debitorer var baron Juel på Stensballegård, hos hvem man havde 5000 rigsdaler tilgode.

Købmand Raben skyldte boet 2.500 rigsdaler. Der kan være tale om to brødre, Friderich og Mathias Raben. Mathias havde en overgang virksomhed i Horsens og broderen Friderich var en kort tid ejer af Møballegård i Kattrup sogn, og flyttede senere til Aabenraa hvor han nedsatte sig som gæstgiver og købmand. Det mest sansynligste er nok, at de ovennævnte 2.500 rigsdaler skal sættes i forbindelse med Mathias

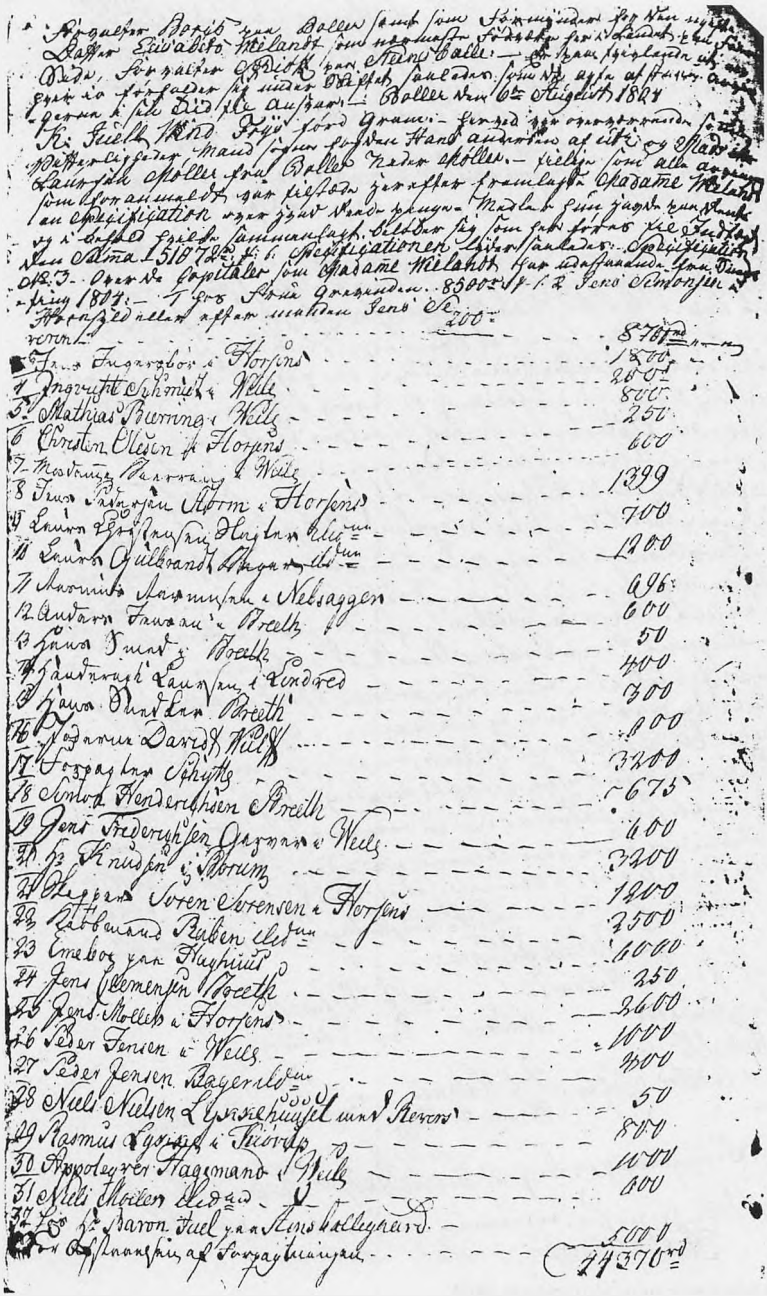

Obligation fra selvejerbonden Henrich Simonsen på 580 rigsdaler.

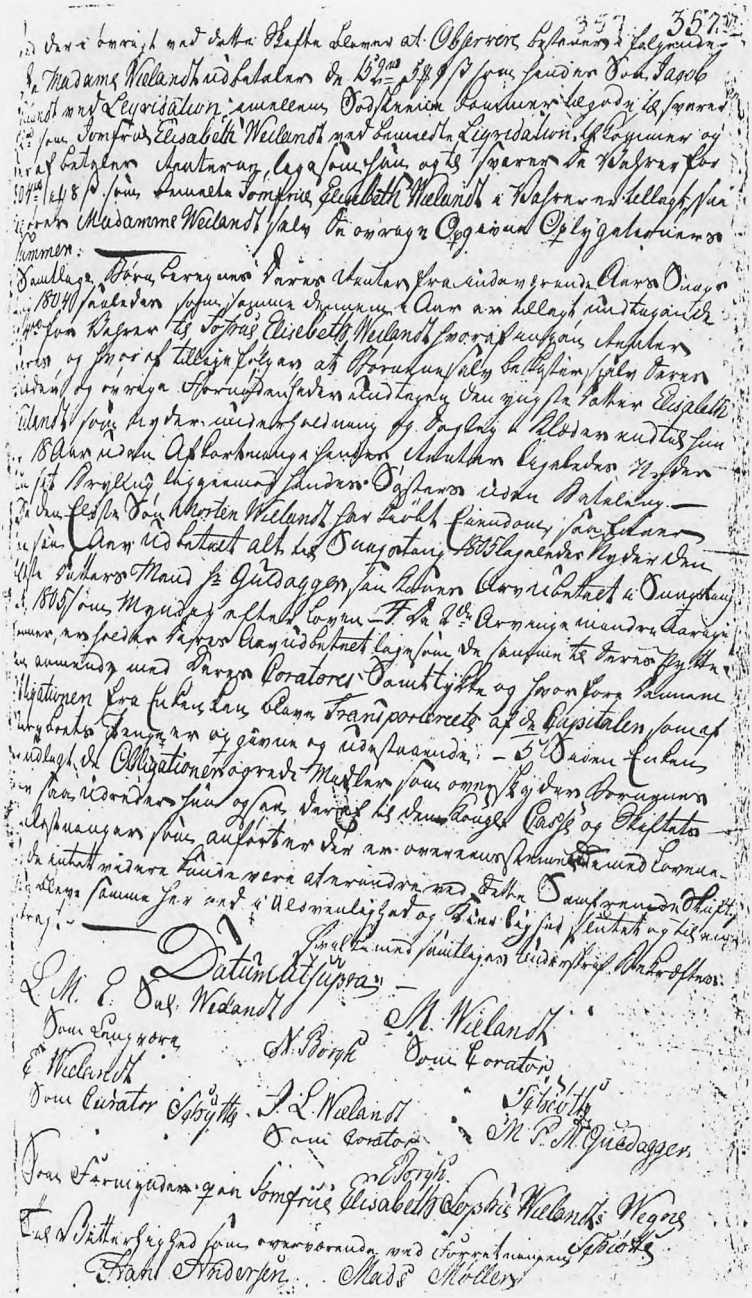
Raben. Begge brødre var i øvrigt svigersønner til Peder Guldager på Bygholm mølle og samtidig svogre til Wielandts ældste datter Christine Sophie. Iflg. folketællingslisten for 1834 var Mathias Raben bosat som aftægtsmand på Bygholm mølle.

Nogle af selvejerbønderne fra 1790 var stadig blandt skyldnerne. Rasmus Rasmussen i Nebsager skyldte stadig de 696 rigsdaler han havde lånt. Anders Jensen i Breth, som var blevet forstrakt med 700 rigsdaler, havde afbetalt 100 rigsdaler, hvorimod Henrik Laursen i Lindved stadig stod med sin gæld på 400 rigsdaler. Jens Clemmensen i Breth, som havde lånt 650 rigsdaler var mere heldig, han havde nået at afbetale 400 rigsdaler, og smeden i Breth, Hans Smed, som havde lånt 150 rigsdaler til,''mit indkiøbte og paaboende huus'', sad nu kun med en gæld på 50 rigsdaler.

Det er jo ikke givet at de her nævnte beløb i de udestående fordringer er de reelle beløb, efter afdrag. Der var jo også noget der hed renter af gæld, men hvorledes renter og afdrag har fordelt sig er ikke til at sige, da der ikke i regnskabet findes nogen opgørelse over betalte renter, kun de aktuelle tal. Det er imidlertid mindre interessant, det væsentlige er, hvormeget de enkelte mennesker skyldte boet.

Side fra skiftesagen 1804. Listen over boets udestående fordringer.

Den afsluttende side i skiftesagen 1804.

V

Forpagterboligen

Da skiftesagen påbegyndtes i august måned 1804, beboede Lene Wielandt endnu forpagterboligen, og det er heldigt, da vi derved bliver istand til at få et indtryk af boligens størrelse, og hvordan parret i øvrigt havde indrettet sig med møbler og de hundreder af ting som hørte til hjemmet. Disse ting tilsammen er med til at give et indtryk af deres smag og økonomiske formåen ved indretningen af boligen.

Forpagterboligen på Boller bestod af den obligatoriske storstue, en dagligstue, sovekammer, køkken og spisekammer. Hertil diverse mindre rum som: en spindestue, et værelse til husets døtre, et kammer til tjenstepigerne, et værelse, betegnet: "det nye kammer", et gæstekammer, og endelig et kammer beregnet til kusken.

For beboere på landet var der flere forskellige skiftemyndigheder, alt efter hvilken borgerlig stilling man i levende live havde indtaget i samfundet. Var afdøde for exempel præst eller degn eller måske enke efter sådanne kirkelige personer, var skifteforretningen de gejstlige myndigheders ansvar. Hovedgårdsforpagtere og selvejerbønder var underlagt amternes skiftejurisdiktion indtil 1793, hvor myndigheden i disse sager overgik til herredsfogderne, og for fæstebønder og andre med tilknytning til et af landets godser, var skifteforretningen overladt til den stedlige godsforvalter.

Boet her blev som i alle andre skiftesager nøje gennemgået af skiftemyndigheden. Man gik ganske enkelt huset igennem fra rum til rum og registrede indholdet, og hver enkelt ting, stor som lille, blev værdisat for til slut at indgå i den samlede værdi af boet på sidste side, således at det hele til sidst kunne deles ligeligt og retfærdigt mellem den afdødes arvinger. Denne skifteretslige grundighed er jo en stor fordel for os i dag. Vi kan på grundlag af denne systematiske gennemgang få et indtryk af boligen og ikke mindst kan vi få et indtryk af, hvorledes de havde møbeleret husets enkelte værelser.

Vi vil derfor i det følgende begive os ud på en tur gennem det Wielandtske hjem og se hvorledes en godsforpagter havde indrettet sig i tiden op mod det 19'århundredes begyndelse.

Den nordre gavl af den daværende forpagterbolig. Man ser her tydeligt de før omtalte "kurvehanksbuer" over portene.

Vi indleder rundgangen i hjemmets fornemmeste rum - storstuen. Der er intet i dette skifte som antyder rummenes størelse, ved for exempel at angive antallet af vinduesgardiner, så man på den, måde kan få en fornemmelse af det pågældende værelses størrelse. Imidlertid var storstuen eller stadsstuen som den også kaldtes, helt op imod vor tid,

husets største og fornemste rum, og blev benyttet ved højtidelige og festlige lejligheder. En fremtrædende og ganske nyttig genstand i forpagterboligens storstue, var kakkelovnen, betegnet som: "I tree etage kakkelovne med kaaber-tude". Imponerende har den været, og stor skulle den vel også være for at kunne afgive den nødvendige varme til rummet.

Møbleringen af storstuen bestod af to chiffonieres, et lille bord betrukket med voksdug, et "speilebord", to lænestole og tolv mindre stole, alle smykket med stribet betræk, samt to konsolborde med marmorplader der støttede sig op ad væggen. Vægudsmykningen bestod af to spejle i forgyldte rammer, samt hele 44 "skilderier". Motiverne i disse billeder kender vi desværre ikke, men vi ved fra andre hjem på den tid, at der fandtes populære, "massefremstillede", portrætter af de danske konger og deres dronninger. Måske det var disse alvorlige ansigter som kikkede ned fra deres plads på væggene?

I familiens dagligstue finder vi en: "toe etage kakkelovne med kaaber tude", og et hjørneskab, hvori der var opbevaret en del tintøj. Der var et nyt spillebord som var fremstillet af egetræ, samt et stort og et mindre "the bord". Af siddepladser var stuen møbeleret med en lænestol og seks mindre stole, samt en læder lænestol. En række store og små "Skilderier" uden nærmere angivelse af motiver, prydede væggene og et: "aatte dags stue uur" målte tiden.

I ægteparrets soveværelse var sengen af den type som betegnedes som et, "topsengested" og sengeomhænget var af stribet stof, hertil var der det nødvendige sengetøj som over-og underdyne med "kartuuns betræk", fem "hoved dyner", samt yderligere et par puder.

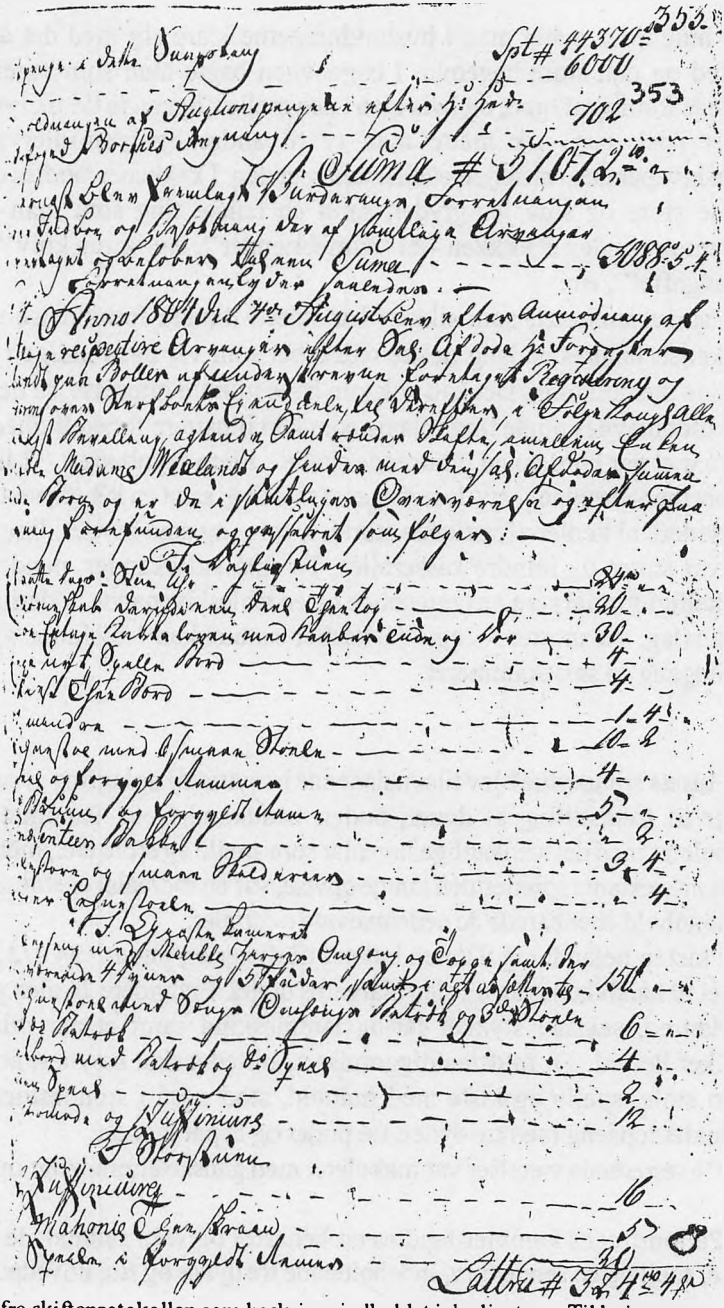
Udover disse nødvendige genstande, var soveværelset møbeleret med et egetræschatol med skænk, en chaiselonque, og en: "eege dragkiste hvorudi allene fandtes madamens linned", Indvidere et lille blåmalet bord samt tre lænestole, og helhedsindtrykket af soveværelset afsluttedes af to spejle - et i en brun ramme og et, "lidet nat bord speil".

Vi er dog ikke helt færdige med soveværelset, for her opbevarede man sin beholdning af sølvtøj, som samlet blev vurderet til 200 rigsdaler. Der var en kaffekande, et par sukkerskåle - en med og en uden hank, skeer til forskellige formål som for exempel en fiskeske, tre potageskeer og en souseske, den sidste dog kun i plet. Der var spiseskeer, to dusin riflede og ligeledes to dusin riflede theskeer. Skeer var man i det hele taget velforsynet med. Foruden ovennævnte, var man i besiddelse af yderligere fjorten stykker, "gl. spise skeer", og seks gamle theskeer. Endvidere et par sukkertænger, en sukkerbøsse, en peberbøsse, fire saltkar, en platmanage og to glas-sennepskrukker med sølvlåg. En flødeskål som indvendig var forgyldt, samt en forgyldt thesi.

Bordknive fandtes ikke, og kun, "2 smaae sølv gafler". Man kan undre sig over at der ikke fandtes gafler udover de nævnte, for opfindelsen af dette nyttige redskab var dog af gammel dato. Den kom for alvor i brug i senmiddelalderens Italien og bredte sig herfra udover Europa, hvor den i begyndelsen dog kun kom i anvendelse blandt overklassen, og først efter 1800 blev den en almindelig rekvisit i Danmark.

Man kan som nævnt undre sig over denne mangel på gafler i hjemmet. Frederik Wielandt tilhørte ikke overklassen, men han havde dog opnået en ret høj social stilling i hans tids samfund, højere end de fleste bønder kunne gøre sig håb om. Hans samtidige, mølleren i Bygholm mølle Peder Guldager, var ved sin død i 1811, i besiddelse af 24 knive og 22 sølvgafler. Frederik Wielandt og Peder Guldager var tilsyneladende nære bekendte. Igennem de mange år hvor børnefødslerne, for begges vedkommende, kom i hurtig rækkefølge, stod de gensidig faddere til hinandens børn, og senere blev de forbundet gennem deres børns ægteskab. Begge tilhørte det samme sociale lag, men måske har de ikke haft de samme ønsker eller stillet de samme krav til tilværelsens materielle sider. For mølleren var hans gafler måske ligeså meget et statussymbol som de var reelle brugsgenstande?

I husets køkken fandtes størsteparten af familiens tintøj, fade og tallerkner, dog uden at type og antal er nærmere præciseret. Disse ting blev i øvrigt vurderet under et til en værdi af 24 rigsdaler. Køkkenets øvrige indhold var meget traditionelt, man kan næsten sige spartansk. Der var et madskab, to fyrretræsborde, pander og et vaffeljern.

Side fra skifteprotokollen som beskriver indholdet i dagligstuen. Til højre ses vurderingssummen for de enkelte genstande.

I hine tider måtte man i husholdningerne klare sig med det åbne ildsted og den store bageovn. I bageovnen bagte man som regel en måneds forbrug af brød, og hvis man i den mellemliggende tid fik lyst til noget frisk bagværk måtte man ty til andre hjælpemidler som æbleskivepanden, vaffeljernet eller tærtepanden. I køkkenet fandtes endvidere store og små jerngryder, samt en række ting som man kan forvente at finde i et køkken - en "kaffebrænder", en "krum kniv", en "madgaffel", etc.

I spisekammeret, som sikkert har stået i direkte forbindelse med køkkenet, fandtes en lang række redskaber som var nødvendige i den daglige husholdning. Det kan nok kun have mindre interesse, så derfor skal blot nævnes nogle ting i flæng som kan illustrere forskelligheden. Der var et par borde med tilhørende skabe. Flere grynbøtter: "1 liden kaaber thee-machine", syv lysestrager af messing, samt en kåberlysestage. Endvidere ni kedler af variende størelse, store og små gryder, ligesom der var større og mindre kasseroller. To små kaffekander, pander til forskelligt formål som en tærtepande og en æbleskivepande. Yderligere to dørslag, en morter - og: "1 kaaber natbækken" afslutter vores "rundgang" i spisekammeret.

Husets spindestue blev tilsyneladende benyttet til oplagring af materialer til fremstilling af dyner, puder, håndklæder etc. Rummet var møbeleret med det sædvanlige inventar som spejle og stole etc., men det mest interessante spindestuen kunne opvise, var en rødmalet egetræskiste hvis indhold åbenbarede de nedennævnte matrialer.

I kisten befandt sig 92 alen bolster til dyner og puder, 34 1/2 alen drejel til håndklæder og 83 alen blårgarns drejel. Endvidere 26 alen groft blårlærred, seksten stykker får-og lammeskind samt et par mindre stykker lærred. Til fuldstændiggørelse af billedet skal nævnes, at foruden stole, spejle og kiste med indhold, stod også i spindestuen en blåmalet topseng med tre dyner, tre puder og et par lagner.

De resterende værelser var møbeleret med ganske almindeligt inventar.

På jomfruens kammer fandtes en lænestol og seks rødmalede træstole, spejl og en sengekurv, indeholdende tre dyner og fire hovedpuder.

Endvidere to senge med de nødvendige dyner og puder, man lå lunt og godt i hine tider og den store kakkelovn hjalp jo også med til at man kunne holde varmen.

På pigernes kammer var billedet det samme, en seng med dyner, puder og et par lagner, ligesådan i husets gæstekammer som havde en almindelig møbelering med bord, stole, spejl og seng.

Forpagterboligen bestod af endnu et værelse, kaldet: "det nye kammer". Her manglede ganske vist en seng. Til gengæld opbevaredes der en del puder og dyner. Endvidere var der et lille bord, et par stole samt en: "dragkiste af eg, derudi madamens egne klæder".

Med de mange senge og med det nødvendige indhold af dyner og puder, var man i den Wielandtske familie godt rustet til at modtage liggende gæster. Det var nu heller ikke nemt for gæsterne at komme hjem samme dag - det var ikke de korte aftenvisitters tid.

Vi har i det foregående set hvilke værdier ægteparret Wielandt havde oparbejdet gennem livet, og vi har fået en fornemmelse af - så godt det nu kan lade sig gøre efter næsten 200 års forløb - hvorledes de havde indrettet deres hjem i forpagterboligen på Boller. Det der nu står tilbage er at se hvad facit blev af skiftesagen.

Den formue som kom til deling, efter fradrag af diverse udgifter, var på 52.072 rigsdaler og 5 mark. Halvdelen tilfaldt Lene Wielandt og det beløb sig til: 26.036 rigsdaler, 2 mark og 8 skilling. Ifølge loven havde hun ydermere ret til en såkaldt broderlod som var på: 5.207 rigsdaler, 1 mark og 11 1/5 skilling, hvilket fik til resultat, at hendes samlede andel blev på: 31.243 rigsdaler, 4 mark og 3 1/2 skilling.

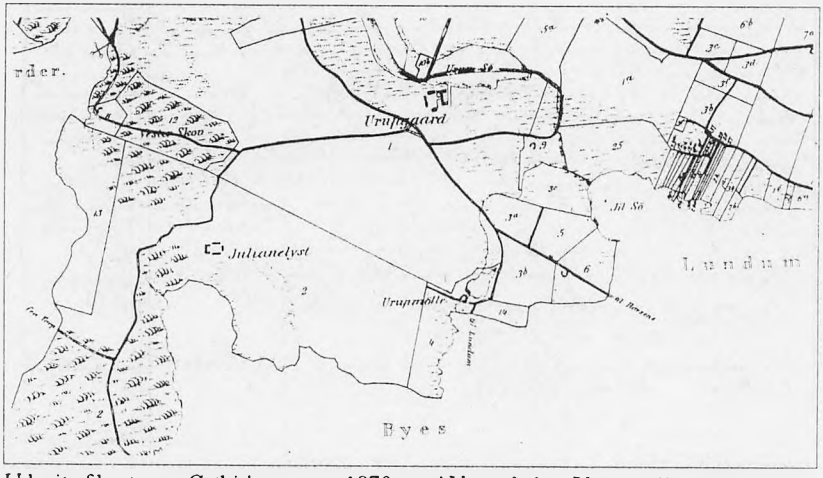
Børnenes andel blev derefter: Sønnerne, Morten, Erhardt og Jacob fik hver en broderlod som var på de nævnte 5.207 rigsdaler, 1 mark og 11 1/5 skilling, og døtrene: Christine Sophie og Elisabeth Sophie fik hver en såkaldt søsterlod som var det halve af en broderlod, altså: 2.603 rigsdaler, 3 mark og 15 3/5 skilling. Denne ulighed mellem en bror og en søster gjaldt indtil 1857 hvor reglen ophævedes. Dog vedvarede reglen om, at ægtefælden havde ret til en broderlod indtil en lovændring af 20. april 1926, afsluttede dette kapitel i arvelovgivningen.

Lene Wielandt var nu en formuende dame med over 31.000 rigsdaler på kistebunden, og vi skal i det følgende kapitel prøve at følge hende og hendes aktiviteter, og se hvad hun brugte en del af pengene til.

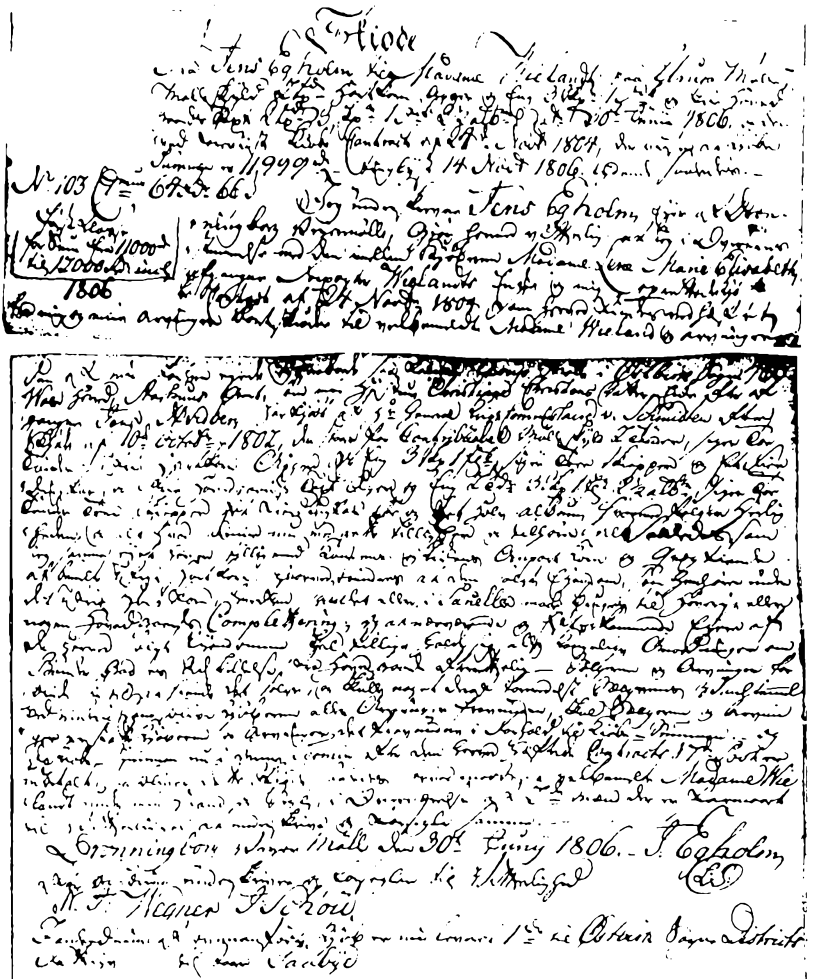
VI

Urup mølle

Lene Wielandts ønske om at skifte med børnene så hurtigt efter at hun havde fået tilladelsen til at sidde i uskiftet bo, kan synes underligt, men det faldt sammen med, at hun i 1804 købte Urup mølle. Dette køb kan skyldes to ting. Det kan være en ren pengeanbringelse, men det kan også skyldes, at hun ikke havde lyst til, i en relativ ung alder 51 år, at sidde uvirksom med hænderne i skødet. Den tids kvinder havde ikke for vane at tage udadrettede initiativer, det overlod de til den mandlige part af menneskeheden, men der var undtagelser, og måske var fru Lene en af dem.

Udsnit af kort over Østbirk sogn ca. 1870, med Urupgård og Urup mølle.

Gengivelse fra Skøde- og Panteprotokollen af Lene Wielandts skøde af 18. juni 1806 på Urup mølle.

Urups historiske rødder rækker tilbage til det 15-århundrede. I perioden fra 1450 til 1601 tilhørte den en af landets førende adelsslægter, slægten Skram, og en af de berømsteste ejere i denne periode var nok rigets admiral, Peder Skram - med tilnavnet: ''Danmarks Vovehals''. I tiden derefter var godset i skiftende adelsslægters eje, og blev ofte handlet, for tilsidst at blive delvis udstykket i 1916.

Urup mølles nuværende omgivelser. Her et kik over den gamle mølledam som nu benyttes til græsning.

I et af Østjyllands mest naturskønne områder ved Urup å, ligger Urup vandmølle, ikke mølle i dag, og nu kun en skygge af fordoms herligheder. Møllebygningerne er forsvundet og åen degraderet til en bæk.

Møllen har, som så mange andre virksomheder, levet en omskiftlig tilværelse med store op-og nedture gennem historiens lange og dramatiske løb. Ejerskaberne har skiftet, dels har den tilhørt godset og dels været i privateje. Da Lene Wielandt underskrev købekontrakten den 24. november 1804 tilhørte den møller Jens Egholm, som udover Urup mølle også var i besiddelse af Dronningborg vejrmølle ved Randers. Han var blevet ejer af Urup mølle gennem giftermål. Hans hustru, Christine Christensdatter, var enke efter: ''afgangne Jens Hvidberg'', og hun

havde ved skøde af 10. oktober 1802 købt møllen af General Krigskommisær v. Schmidten. Parret havde en tid beboet møllen, men nu solgte de altså i 1804 ejendommen til Lene Wielandt, og prisen var på 11.999 rigsdaler.

Skødet blev underskrevet på Dronningborg vejrmølle af Jens Egholm den 30. juni 1806 og dokumentet blev tinglyst den 14. november samme år. At hun først får skøde på ejendommen to år efter kontraktens indgåelse skyldtes, at den fulde købesum var erlagt i juniterminen 1806, hvilket fremgår af skødet, hvori der står: "da kiøbe summen nu i denne termin efter den herved hæftede contracts 87de post udbetalt, saa bliver dette skiøde saaledes herved meddelt velbemelte madame Wielandt" - meddelt, vil i denne forbindelse sige, overlade eller give.

I følget skødet var møllen ansat til hartkorn: 2 tønder, 3 skæppe, 1 fjerdingkar og 2 1/2 album. Det var en traditionel vandmølle med fire kværne som blev drevet af to vandhjul. Tillige var der i en af bygningerne indrettet en stampemølle. En stampemølle blev brugt i klædefabrikationen til valkning af klæde, altså blødgøring af fx. vadmel. Lang tids glæde havde fru Lene ikke af Urup mølle. Kun fire år blev det til, og hun har tilsyneladende ikke på noget tidspunkt i de år beboet møllen. Spørgsmålet er, hvorfor hun var villig til at sætte 12.000 rigsdaler i mølledrift? Da hun næppe nærede de naturromantiske følelser - som senere generationer har forbundet med de gamle vandmøller - har hun uden tvivl set møllen som et rent investeringsobjekt, som kunne give hende et passende afkast. Der har således ligget rent økonomiske overvejelser til grund for købet. Desværre var der ikke tilmålt hende ret menge år til at nyde ejerskabet af den gamle vandmølle.

VII

Det sidste skifte

Den 26. oktober 1808, klokken 12 middag, fik forvalteren på Boller, den 30'årige Erhard Borch, på: "Hendes Høygrevelige Naade, Frue Grevinde Frijses Vegne", underretning om, at Helene Maria Elisabeth Wielandt var afgået ved døden.

Som skifteforvalter begav han sig straks til den afdødes bolig for at foretage den lovpligtige forsejling af boets indbo og besætning. Ifølge Danske Lov fra 1683 skulle dødsfaldet straks anmeldes til øvrigheden, som så foretog en forsegling af boet. På 30'dagen for dødsfaldet skulle skifteforvalteren så forestå registreringen af boets værdier, i nærværelse af arvingerne og deres formyndere. Erhard Borch fandt det imidlertid berettiget, i tilfældet Lene Wielandt, at fravige denne regel, og med det samme indlede registreringsforretningen. Hans begrundelse for dette skridt var, at Lene Wielandts børn, samt den yngste datters værge, forvalter Schytte på Stensballegård: "vare fraværendes og deres boepæles frastand ikke tillod skifteforvalteren at erholde deres øjeblikkelige nærværelse". Endvidere anså han det ikke forsvarligt at overlade ansvaret for boet til den eneste hjemmeværende søn Jacob Wielandt: "såvel fordie han ikke ville erklære sig villig til at paatage sig sammes ansvar, som for at forebygge ald grundet eller ugrundet mistanke imod afdødes tienste tyender".

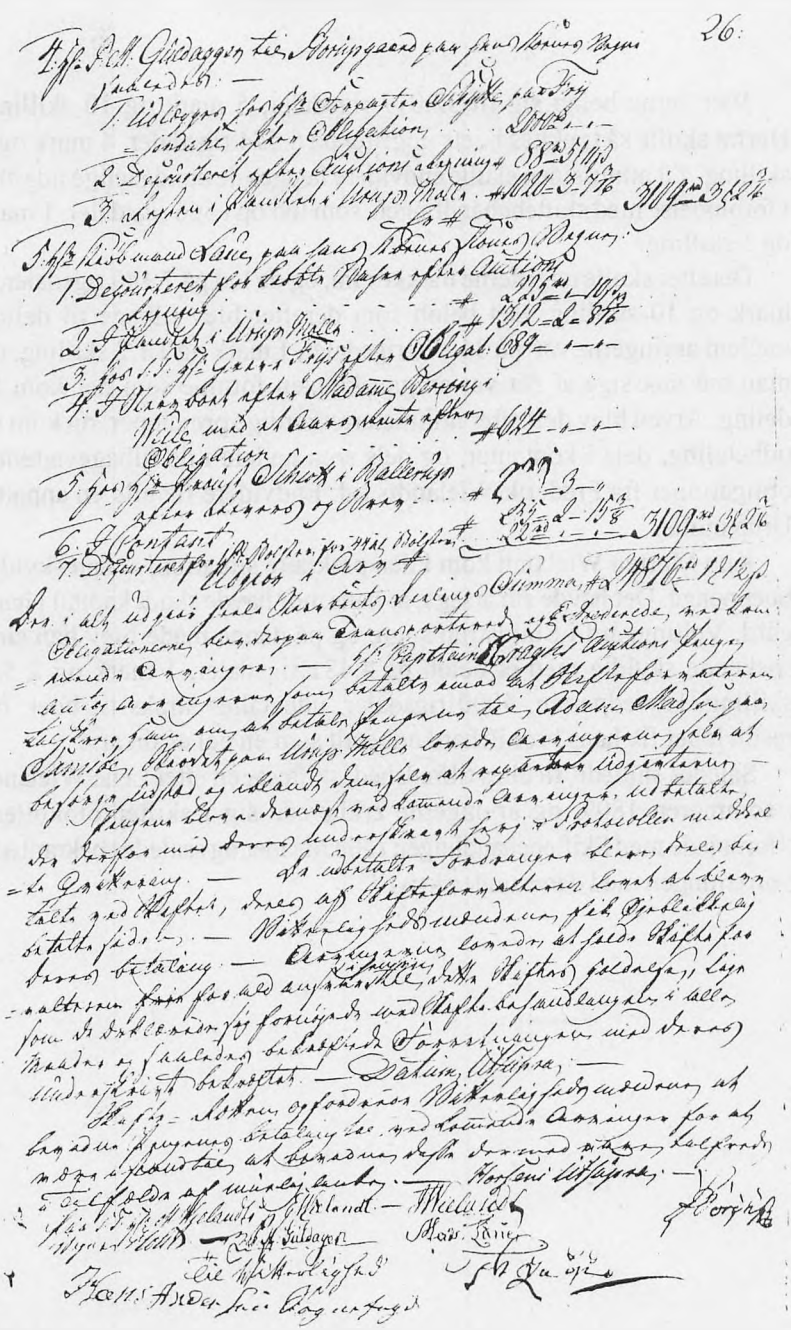
Med de lovbudte vitterligheds-og registreringsmænd gik man derfor straks igang med at gennemføre første del af skifteforretningen.

I 1804 disponerede Lene Wielandt endnu over forpagterboligen, men i 1808 beboede hun en noget mindre lejlighed, men hvor ved vi ikke. At hun har haft sin lejlighed på en ejendom med tilknytning til godset, kan der ikke herske tvivl om, da der indledningsvis i skifte står, at Lene Wielandt: "paa Boller ved døden var afgaaet". Desværre giver skifteforretningen ikke nogen detaljeret gennemgang af de enkelte rum, men nogen pensionistlejlighed var det ikke. Hun havde efter forholdne indrettet sig ret herskabeligt. Beboelsen indeholdt således både en storstue, dagligstue, soveværelse, mælkestue samt et extra kammer. Endvidere havde hun til sin nødvendige befordring, to kalechevogne og en slæde. Helt sluppet landbruget havde hun ikke. Der var korn på loftet, og hun var i besiddelse af en alsidig besætning. Et folkehold havde hun i sit brød til hjælp ved pasningen af alt dette.

Indholdet i lejligheden bestod, for størstepartens vedkommende, af samme art indbo som vi har set i det foregående skifte. Der var selvfølgelig færre møbler, da lejligheden var mindre. I midlertid var der hvad der skulle være, både med hensyn til møbler, linned og service, samt så rigeligt af det nødvendige tilbehør til at dække et pænt bord, både til daglig og ved særlige lejligheder. Ligeledes var hun i besiddelse af de nødvendige ting og redskaber til at bestride arbejdet i både hus og stald.

Den sidste og afgørende samling i skiftesagen afholdtes hos gæstgiver Jens Overbye Ingerslev i Horsens den 1. juli 1809 under forsæde af skifteforvalter Erhard Borch. På dette møde blev den endelige opgørelse og deling af boet foretaget.

Med undtagelse af Morten Wielandt, som havde ladet sig repræsentere ved stedfortræder, mødte samtlige arvinger med deres respektive værger. Mændene kunne dengang tale og ikke mindst handle for sig selv, med kvinderne var det straks en anden sag, de skulle i slige forretninger have en værge - for gifte kvinder var det som regel deres ægtemænd der fik dette hverv. For den ældste datter Christine Sophie mødte hendes mand, Peder Mønster Guldager, Lille Borupgård, og den yngste datter, Elisabeth Sophie, havde som værge sin mand, købmand Mads Sørensen Laue i Horsens.

Slutningen af skiftesagen efter Lene Wielandt med arvingernes underskrifter. Bemærk at P.M. Guldager og Mads Laue underskriver på deres hustruers vegne som deres værge.

Værdierne beløb sig til 32.017 rigsdaler, 5 mark og 10 skilling. Herfra skulle så trækkes boets udgifter på 6.574 rigsdaler, 4 mark og 9 skilling. Til minussiden skulle endvidere lægges de uundgåelige udgifter i forbindelse med skiftebehandlingen som løb op i 566 rigsdaler, 1 mark og 1 skilling.

Derefter skulle udgifterne trækkes fra, og de lød på 7.140 rigsdaler, 5 mark og 10 skilling. Det beløb som derefter blev tilbage til deling mellem arvingerne var på 24.876 rigsdaler, 1 mark og 1 1/2 skilling, og man må nok sige at det var en ganske pæn formue som her kom til deling. Arven blev delt efter milimeterretfærdige principper, og kom til udbetaling, dels i kontanter, og dels som andele i de tilbageværende obligationer fra Frederik Wielandts tid. Endvidere fik alle en anpart i Urup mølle.

Kun Morten Wielandt kom i den prekrære situation, at han skyldte boet penge. Det havde sin årsag i, at hans mor havde skudt kapital i hans gård, Vellinggård i Smidstrup sogn, og på denne måde blev han sine søskende skyldig med et beløb på 4.481 rigsdaler, 1 mark og 2 5/8 skilling. Hovedparten, 4000 rigsdaler, udbetaltes straks til boet, og restbeløbet fik hans bror Erhard udbetalt som en del af sin arv.

Således sluttede, til alles tilfredshed, skiftesagen efter Lene Wielandt i sommeren 1809, og arvingerne erklærede sig i skifteprotokollen: "fornøjede med Skiftebehandlingen i alle Maader og saaledes bekræftede Forretningen med deres underskrivt".

Epilog

Det kan være svært at slippe mennesker man har beskæftiget sig med gennem flere år. Man har levet sig ind i deres tilværelse og synes man har kendt dem længe. I midlertid når enhver historie frem til epilogen, og denne lille fremstilling af en godsforpagters liv og virksomhed må nødvendigvis også slutte. Med ægteparret Wielandt sluttede samtidig denne families tilknytning til Boller, og deres efterkommere spredtes i mange retninger - for nogles vedkommende til andre kontinenter.

Jeg håber læserne har haft fornøjelse af, at følge med rundt på Boller - kikket forpagteren og hans familie over skulderen og fået en fornemmelse af forholdene som betingede deres daglige tilværelse.

En gymnasierektor udtalte for mange år siden, at: "Ingen mennesker har levet i fortiden". Det er nok et synspunkt som er lidt omtanke værd, for historiens aktører vil altid være nærværende i deres ord og handlinger og derved delagtiggøre os i tilværelsens mange facetter. Vi står alle plantet i nuet - for de gamle var det nutid - også fra det øjeblik de blev til en del af vor historie.

KILDER:

Landsarkivet for Nørrejylland:

Frederik Ludvig Christian Wielandts obligationer:
Skøde-og Panteprotokol, Bjerre-Hatting, 1756-1793, B. 66 C. S.P. 1.

Frederik Ludvig Christian Wielandts forpagtning af Boller hovedgård:
Boller og Møgelkær Godsarkiv, forpagtningskontrakter 1782- G. 366 23.

Folketællingslister:

Folketællingslisten for Uth sogn, Boller, 1787.
Folketællingslisten for Uth sogn, Boller, 1801.
Folketællingslisten for Hatting, Bygholm, 1834.

Skiftesagerne efter Frederik Ludvig Christian og Helene Maria Elisabeth Wielandt 7.8 1804 og 26.10 1808: Boller Godsarkiv, skifteprotokol, G. 366, 152.

Helene Maria Elisabeth Wielandts skøde på Urup mølle, dateret 30.6 1806:
Skøde-og Panteprotokol, Woer og Nim, 1801-1807, B. 65, S.P. 8.

Brandforsikring af Bollers hovedbygning og avlsgård, 1799:
Brandforsikring. Taksationsforretninger,
Bjerre herred, 1787-1800. Br.D. 25, 25.

Brandforsikring af Urup mølle, Østbirk sogn.1802:
Aarhus og Skanderborg amter. Forsikringsprotokol, Voer og Nim herred, B. 1800-1843. Br.D. 17, 15.
Taksationsprotokol 1802. Br.D. 17, 40.

Kort:

Generalstabens kort over Horsensområdet, 1880.
Kort over Boller hovedgårds jorder, 1810. 814-11.
Urupgård og Urup mølle: Udsnit af kort over Østbirk sogn.
"Matrikulens minorerede kort". KO (l.a.) - 787

Landsarkivet for Fyn:
Skiftesagen efter Jacob Ludvig Wielandt, Espe, 26.10 1739:
Salling herreds provstearkiv, skifteprotokol, bd. II.
Skiftesagen efter Johan Post, Brahesborg, 2.61738: Brahesborg gods skifteprotokol, bd. I.

Børkop Lokalhistoriske Arkiv:
Dokumenter vedr. Vellinggård, Smidstrup Sogn, Holmanns hrd.
Samt diverse kirkebøger.

Trykte kilder:
Trap: "Danmark", Skanderborg Amt, Østbirk sogn, femte udgave 1964.
Trap: "Danmark", Vejle Amt, Uth sogn, femte udgave 1964.
Teksten på Frederik Ludvig Christian Wielandts gravsten er gengivet efter, Henry T. Kjær: "Brikker af Uth kirke".

Den 18. august 1785 blev der på Boller, ved Horsens, underskrevet en forpagtningskontrakt mellem godsets ejer, Erhardt Wedel Frijs og den kommende forpagter af hovedgården, Frederik Ludvig Christian Wielandt.

Slutningen af det 18' århundrede var en brydningstid i samfundet, og ikke mindst på landbrugsområdet var nye tider på vej. Derfor er forpagtningskontrakten, som denne bog beskæftigere sig med, interessant på den måde, at den kom til at virke i en overgangsperiode mellem det gamle samfundssystem, med de velkendte ingredienser, som stavnsbånd og fæstebondens hoveri - og så de nye tider som var varslet.

Bogen beskriver hvorledes en godsforpagter var stillet i forhold til sit herskab og fæstebønderne, og hvordan han sad i det økonomisk - om det var en god eller en dårlig forretning at være hovedgårdsforpagter.

Bogen fortæller om den længst forsvundne avlsgård og dens mange bygningers størrelse og beliggenhed. Endvidere får vi lejlighed til at kikke familien over skulderen, og se hvorledes den havde indrettet sig i forpagterboligen på Boller, og bogen slutter med en beskrivelse af forpagterenkens finansielle forhold - hun investerede en del af mandens efterladte midler i fast ejendom.

ISBN 87-983439-1-2